

Մ Ի Ո Ն

ՀԱՅ ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՑԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐՈՒՍԱԴԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԿՈՒԹԵԱՆ

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

Թ. ՏԱՐԻ 1935

ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈՎԲԵԱՆՑ

ԵՐՈՒՍԱԴԷՄ

ՄԻՈՆ, ՀԱՅ ԱՄՍԱԳԻՐ

Թ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1935 — ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ

ԹԻԻ 12

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ՅՈՐԵԼԵԱՆԻՆ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆԸ

Ուրեք ուրեք դեռ կը շարու-
նակուին հանդէսները. և հաւանա-
բար Դեկտեմբերի հետ է որ պիտի
վերջանան անոնք բոլորովին: Բայց
կարելի է ըսել թէ Յոբելյնական
Տարին՝ Սրբոց Թարգմանչաց եր-
րորդ տօնին՝ յընդհանուրն յանգած
է արդէն իր վախճանին. այնպէս
որ կրնանք վայրկեանը հասած նը-
կատել յետահայեաց ակնարկով մը
անդրադառնալու տարևոր այն շար-
ժումին վրայ, որ ողևորեց Սփիւռ-
քի հայկական կեանքն ամբողջ, և
հասկնալու թէ ի՞նչպիսի զսպանակ-
ներէ ստացաւ ան իր մղիչ զօրու-
թիւնը:

Թէև հանդէսներու մանրամաս-
նութեանց և անոնց մէջ եղած բո-
լոր բանախօսութեանց կամ խօս-
ուած ճառերու բովանդակութեան
վերաբերմամբ մեր ունեցած տեղե-
կութիւնները կատարեալ չեն տա-
կաւին, բայց հանդիսակատարու-

թեանց ողևոյն, այդ ողիւն կազմութեան եւ գործադրութեան կերպին, եւ անոր
շուրջ երեան եկած խանդավառութեան, ինչպէս նաև՝ մասնաւորապէս՝ հայ մա-
մուլին մէջ Տօնին զաղափարին մասին յայտնուած տեսութիւններն ու խորհրդ-
դածութիւնները մեզի կը հայթայթեն բաւական տուեալներ, Յոբելյանին՝ հա-
սարակաց կարծիքին մէջ ստացած նշանակութեան, կամ հանրային խզմտան-
քին առջև անսոր ունեցած բարոյականին իբրև ապացոյցներ:

Արդ, հարցը այսպէս իր տարրուժեան սահմաններուն մէջ ամփոփելէ վերջ, իրաւունք ունենալ կը կարծենք ըսելու թէ ամենէն յատկանշական գիծը՝ որ կը բնորոշէ մեր պատմութեան մէջ նոր եւ գեղեցիկ էջ մը լեցնող այս մեծ եղելութիւնը, սրտառուչ և խորիմաստ այն գաղափարապաշտութիւնն է, որ տիեզերականօրէն ի հանդէս եկաւ Սփիւռքի բովանդակ հայութեան մէջ: Աշխարհի չորս ծայրերուն՝ անհայրենիք ցիրուցանուած, ամէն օր զոյուժեան կռիւին աւանդէն դժգոհի պաշտաններուն մէջ զալարուող այս ժողովուրդը, որուն համար՝ շուկայի և չոր դատումներէ միայն տարուած միտքեր պիտի խորհէին թերեւս թէ իր նիւթական ապրուստին հոգը միայն պէտք է լինի իր միակ կամ մեծագոյն աւաքինութիւնը, մէկ սիրտ՝ մէկ հոգի դարձած, տեսական հայրենիքի մը սեւեռակէտին ակնկառոյց, իր առեղծուածային ճակատագիրը առ առաւելն քրմածիծաղի մը մէջէն դիտող մարդկութեան ի լուր՝ կ'աղաղակէ կարծես միահամուռ. «Ոչ միայն հացիւ կեցցէ մարդը:» Հաւատքը, պատիւին բարոյականը, մաքուր յիշատակներուն հրայրքը շատ աւելի կարևոր են զարնուած ու տառապեալ ազգի մը հոգիին համար, քան նիւթականին հանապազորդ մտածմունքը: Այս խոկումն էր որ յանկարծ լուսաւորեց ամենուս սիրտերուն մէջ թանձրացած մութը, երբ իբրեւ տանեկհնդ գարերու խորութիւններէն հնչող նուիրական ձայնի մը զանգիւնը եկաւ նախընթաց տարին փակող վարագոյրին առջև սթափեցնել սին ու տխեղծ վէճերու մէջ տարտղնուած մեր ուշքը:

Հրաշալի՜ երևոյթ, որ մինչ մէկ կողմէն օտարներուն առջև կը յայտնագործէ մեր տկարութիւններուն ներքև անտեսանելի դարձած գեղեցիկութիւններ, միւս կողմէ կրնայ զմեզ ամէնքս սրտապնդել սա մտածութեամբ՝ թէ հակառակ մեր ազգային սէրը շարունակ արիւնոյ անմխարանութեան, մեր մէջ կան տակաւին միութեան կէտեր, որոնց շուրջը կարելի է համախմբուիլ ազգովին, զիրար հասկնալու և անցեալի յուշովը կազդուրելու համար ներկային զգացումը և ապագային յոյսը:

Երկրորդ կէտը, զոր անհրաժեշտ է վեր առնել հոս՝ իբրև բուն գաղտնիքը ամբողջ Սփիւռքը ոտքի կանգնեցնող այդ խանդավառութեան, ուրիշ բան չէ ապահովաբար, եթէ ոչ՝ կրօնքի և ազգութեան, եկեղեցւոյ և հայրենիքի զգացումներուն անշփոթ միաւորութեամբը ծնունդ առած այն ոգին է, դարերու ընթացքին միշտ աւելի կռուած կոփուած հրաշագործ այն զօրութիւնը, որ, ինչպէս պատմութիւնը և ընթացիկ կեանքի փորձառութիւնն իսկ յատկօրէն կը ցուցնեն, մեր բախտին բոլոր ելեէշներուն վրայ, մեր տխուր և պայծառ թուականներուն վերև սաւառնող խորհուրդը եղած է շարունակ:

Այս մասին ինչ որ ալ ըսուած կամ ըսել ուզուած լինի ոմանց կողմէ, մենք կը մնանք անայլալ՝ մեր համոզումներուն մէջ: Կրօնական հաւատքին զգացումն է որ թեւ կուտայ դեռ եւ այս անգամ ալ ամենէն աւելի տուաւ մեր հոգիներուն. առանց ատոր անկարելի պիտի լինէր բացատրել աշքերնուս առջեւ պարզուած իրականութիւնը: Դիտեցէ՛ք թէ հարցը Աստուածաշունչին վրայ է գերազանցապէս. թարգմանուածը Աստուածաշունչն է և ո՛չ թէ Իլիականը. ու Աստուածաշունչը, ամէն բանէ աւելի ու վեր, կրօնական յիշատակարան մըն է, յայտնութեան պատգամ մը, մարդ-

կուլթեան մէջ կատարուած աստուածային առաքելութեան միջոց մը: Այս է եւ ղաժ ըմբռնումը անոնց որ լծուեցան զործին, ինքզինքնին մտադիր ենթարկելով անոր պարտադրած ամբողջ տաժանքին: Սահակի և Մեսրոպի, մեր ամենամեծ այս սուրբերուն, և անոնց զործակցող աշակերտներու հոյլին, ու անոնց ըրածը դարբերու մէջէն շարունակող իրենց հետևողներուն խիղճը այդ մտածումէն առաւ իր լոյսը: Մեսրոպ յղացաւ, Սահակ հովանաւորեց, ու ամէնքն ի միասին կատարելագործեցին զիրեւու գիւտը, որպէսզի կարելի ըլլայ հայերէնի թարգմանել Աստուածաշունչը, որպէսզի ժողովուրդը հոգեպէս անմխիթար դուրս չ'եկէ եկեղեցիներէն, որպէսզի Աստուծոյ խօսքը հնչէ անոնց մէջ հայ լեզուով, հայերէն և իրենց համար հասկնալի բառերով: Չլսելով, այսինքն չուզելով հասկնալ ժամանակակից և զործին իրենց մասնակցութիւնը բերած պատմիչներու այս մասին ըսածը և ճիշդ ընել անոնց բերանը դնելու ենթադրական գիտութեան՝ առ նըւազն զբազան անպարկեշտութիւն զործած պիտի ըլլանք: Որպէսզի ժողովուրդ մը, մերինին նման՝ բազում ուրիշ առաւելութիւններէ զուրկ ժողովուրդ մը մանաւանդ, կարենայ ապրիլ ու մնալ իր բարձրութեանը վրայ, անհրաժեշտաբար պէտք ունի կրօնքէ ըլխած բարոյականի ուժին: Այս է եղած թարգմանչաց անծաղոյն մտահոգութիւնը՝ իրենց կէտադրած նպատակին հասկցողութեանը մէջ, ու իրենց անսասան համոզումն էր թէ երեք դարերէ ի վեր իրենց ազգին մէջ աւետարանուած Քրիստոնէութիւնը միայն պիտի կարենար անոր տալ այդ բարոյականը: Ասո՛ր համար է որ անոնք ձեռնարկեցին հայացնել Աստուածաշունչը, ամենաբարձր բարոյականութեան յաւիտեանական այդ պատգամադիրքը, ինչպէս կը ճանչնան զայն Քրիստոնէութեան հետ ամէն տեսակէտով հաշտ չեղող ականաւոր իմաստասէրներ և գիտնականներ անգամ:

Եթե՛ Ս. Գրգի Թարգմանութեան սնմիրակաւն արդինքները եղան մեր
մէջ ազգայականութեան գիտակցութեան ուժեղացումը եւ զբաւանսկեան
ու մշակոյթի գործացումը եւ ամրապնդումը, ասոնք գործին պտուղը եղան
միայն եւ ոչ թէ պատահողը։ Թարգմանիչներն իրենք եւս կը նախագա-
լին անշուշտ այդպէս միայն պիտի կարենար ըլլալ, իբրև բնական հետե-
ւանքը իրերու ուղիղ ընթացքին, քանի որ կընային մտածել թէ բարձր բարո-
յականին անվրէպ ծնունդն են միշտ աղատութեան սէրը, ինքնաճանաչութիւնը
և գեեցիկին զգացումը, ինչպէս անհատին նոյնպէս և ազգի մը հողւոյն մէջ։ Եթէ
խորհինք թէ այս վերլիններն էին եղած երեսնք սեռամտածեալ դիտաւորութիւնը,
կը կարծենք թէ իլուցած պիտի լինինք անոնց գործը իր բարձրութենէն։ Միայն
քաղաքական կեանքը և մշակոյթը չեն կրնար ապրեցնել ժողովուրդ մը. եթէ
այդպէս լինէր, Յունաստան պիտի չիյնար քաղաքակրթական և մշակութային
կեանքի իր ամենէն բարգաւաճ շրջանին, ու Հուդմէական կայսրութիւնը կոր-
ծանուամի երկիւղ պիտի չզգար իր զինուորական ոյժին ամենէն փայլուն օրերուն։

Կրօնական, և այդ ճամբով՝ բարոյական. անա՛ Սահակի և Մեսրոպի և իր ժամանակի ամբողջ հայութեան նպատակը՝ Աստուածաշունչի թարգմանութեան ձեռնարկին մէջ. Յեղակրօնութիւնը, ռաւանց Աստուծոյ կրօնքը՝ի այդ զառանցանքը զոր օրուան կարգախօսը դարձնելու միտումներ կը զգացուին մերթ դէս ու դէն, ազգասիրութեան ամենէն վտանգաւոր այդ իմացումը, չի կրնար բացատրել զանոնք ի գործ մտող սրտի և հոգւոյ խոյանքը: Իբրեւ Աստուծոյ և կրօնքի մարդեր գերազան-

ցապէս, անոնք ունէն ուրիշէ մը աւելի զիտէին անտարակոյս թէ կրօնքը՝ երբ մարդուն մէջ լոկ իր անձին ու ազգին մէջ սոսկ իր ինքնութեան զգացումը կ'ընէ առարկայ պաշտելութեան՝ նովին իսկ կը դադրի ինչիէ կրօնք, որուն ամենէն տիրական նկարագիրն է սիրոյ տրեգեդրականութիւնը, այսինքն համամարդկային եղբայրութեան գաղափարը, ծնունդը Աստուծոյ և Անոր հայրութեան իմացումին, որ հիմն իսկ է կրօնքին:

Բարիք միտն ըրած կը լինինք այս ժողովուրդին վարժեցնելով զայն որ անձին մէջ անձնականութենէն աւելի՝ բարոյական էակը փնտռէ, ու ազգին մէջ ազգայնամոլութենէն աւելի՝ բարոյական կեանքը, երբ ազգ մը տոգորուած է այս զգացումով՝ ինքնին կը ստեղծուի բուն ուղղափառ ազգասիրութիւնը: Սահակ—Մեսրոպ այդպէս միայն խորհեցան. վկայ՝ իրենց հոգւոյն անմահ երկունքը, հայ Աստուածաշունչը, այդպէս զգաց ու ապրեցաւ հայութիւնը համբուն՝ իր դարաւոր կեանքի երկար ընթացքին. վկայ՝ մեր պատմութիւնն ու մատենագրութիւնը: Միւթարուած ենք հոգւով չափ, տեսնելով որ այդ կերպով արտայայտուեցաւ նաև Հայ Սփիւռքն համայն. Թարգմանչաց սոսնիս և Աստուածաշունչի Յորեւեանի գաղափարին շուրջ բոլորուելով կրօնի և եկեղեցւոյ զգացման խորհրդագրած երկիւղածութեամբ. քանի մը թեթև տարակարծութիւնները, համանուագին մէջէն հնչած սխալ ձայնախագեր էին միայն:

Երբորդ կէտը, զոր անկարելի պիտի ըլլար անտեսել հոս, ամենայն Հայոց Հայրապետութեան հանդէպ ընդհանուր Սփիւռքի կողմէ ցուցուած համատարած հնազանդութեան և համակերպութեան կեցուածքն է: «Հրաման ի Տեառնէ.» էլ միածինն է որ կը պատուիրէ. հայրենական սրբութեանց հեռաւտանայ սահմաններէն Մօրը ձայնն է որ կը լսուի: «Էլ միածին.» ո՛հ, այդ անունը, անոր սէրը միւռոնի սրբութեամբ կը կաթի ամէն հայու սիրտէն ներս... ու նորէն, մեր ամենէն հոյաշէն տաճարներէն սկսեալ մինչև յետին հիւղաժամը, ուր կոտրած աշտանակին վրայ կճատի մը առկայծ բոցը կը թարթէ, մեծ ու փոքր, ազգային և օտար յարկերու խորհրդագարդուած սրահներէն ներս, սրտաթունդ արձագանգումներով կը վերանայ Մայր Աթոռոյ օրհներգին ձայնը. «Եկայք շինեացուք սուրբ զիտրանն լուսոյ.» ու սիրտերուն մէջ նորէն կ'իջնէ՝ կը մըտապատկերուի տարազը աստուածային աշէ մը լուսագծուած Սրբարանին, որուն հովանիին տակ, օր մը, Աստուծոյ հոգիովը լեցուած իսկապէս շնորհագարդ մարդեր, յղացան և պատրաստեցին ազգին հոգևոր լուսաւորութեան ծրագիրը:

Ճիշդ է թէ էլ միածին պատմական և ազգային հմայքը՝ ինք մինակը՝ պիտի կրնար յառաջ բերել մեծ շահագրգռութիւն ամբողջ հայութեան մէջ, հիմակ մանաւանդ երբ իր գրեթէ կողքին կանգնած հայ ոստանը ամէն օր նոր նուաճումներ կ'իրականացնէ ազգային մշակոյթի գետինին վրայ. ճիշդ է դարձեալ թէ Յորեւեանին խորհուրդն ինքնին բաւական պիտի լինէր ցունց տալու զգացումներուն՝ խանդավառելով բոլոր հոգիները. բայց ոչ նուազ ճշմարիտ է նաև թէ սիրուած եւ պատուական հայրապետի մը անձը, որպիսի է Ն. Ս. Օժութիւն Տ. Խորէն Ա. Սրբազնագոյն Կաթողիկոսն Ամենայն Հայոց, քաջ եւ ընտիր Հովուապետ՝ որ համբուրելի խղճմտութիւնը ունեցաւ ներկայ աննախընթացօրէն դժուարին և փափուկ պարագաներուն մէջ խնարհելու ազգովին իրեն մատուցուած ծանրա-

ծանր լուծին տակ, զոր և կը կրէ ահա այնքան զմայլելի իմաստութեամբ եւ համբերութեամբ, այո՛, ճշմարիտ է թէ Եկեղեցւոյ և Ազգի այդպիսի արժանաւոր Հօր մը անձը իր մեծ նշանակութիւնը պիտի ունենար՝ իրօք և իրաւամբ արժեցնելու համար, ինչպէս եղաւ իսկ, Յորեկեանին գաղափարն ու անոր Տօնը աստիճան մը աւելի սիրելի դարձնելու համար։ Ու ասիկա, խոստովանել պարտինք, որքան սիրուն սրտագրաւ մըն է ամէնուս որդիական օրինակութիւնը, նոյնքան թանկագին սփոփանք մը պիտի լինի Սփիւռքի իր հօտին հողեկան և ազգային տուայտանքներովը վշտակոծ իր հայրական սրտին։

Ուրիշ հանգամանք մը, որուն կ'արժէ տակաւին մտադիր ըլլալ՝ սիրալիր համերաշխութեան այն ոգին է, զոր ազգին դաւանական հատուածումներով տարանջատուած փոքրամասնութիւնները ցոյց տուին Հայութեան հոգւոյն և կեանքին վերաբերող այս համայնական շարժումին մէջ։ Ամէն տեղ, հազիւ երկու կամ երեք բացառութիւններով, անոնք պարզ հրաւէրի մը վրայ և յաճախ ինքնահրաւէր նոյն իսկ, եղբայրօրէն բոլորուեցան ազգին Մայր Զանգուածը ներկայացնող իշխանութեանց շուրջը, միասնաբար կատարելու և փառաւորելու համար ազգին լրութեան իրապէս պատկանող անմոռանալի եւ անուրանալի իրաւունք մը և պարտականութիւն մը նոյն ատեն։ Մտածուի թերեւ, ինչպէս այդ մասին հարկանցի ակնարկուած էր թերթի մը մէջ, որ սիրտերու այդ համաձայնութիւնը կանխաւ և աւելի կարգաւորուած կերպով երաշխաւորելու համար կարելի էր ըսկիզբէն իսկ տնօրինել հարկաւոր միջոցներ. բայց մենք թոյլ կուտանք մեզի մտածել թէ, այդ պարագային, առաջին վայրկեանին իսկ ծագած կամ քիչ յետոյ ծագելիք դժուարութիւններ ձեւակնութեանց մասին՝ կրնային գուցէ ծնունդ տալ բարդութեանց։ Ու կը կարծենք թէ ա՛յդ նկատառութեամբ մասնաւորապէս՝ և, յընդհանուրն, վստահութեամբ մը մասնաւոր՝ նկատմամբ համագլխի քոյր հասարակութեանց բարենաճ տրամադրութեանց, նախնական տնօրինութիւնք կատարուեցան իրականացած պայմաններուն մէջ. և ուրախութեամբ միայն կրնանք հաստատել այժմ թէ անոնք որքան՝ արժանի էին արդարեւ իրենց և մեզի համար միանգամայն պատուադիր այդ վստահութեան։ — «Թէ և դաւանանքով իրարմէ բաժանուած, բայց սրտով մէկ մնացած ենք միշտ. նոյն վիշտը կը տրտմեցնէ ու նոյն խնդրը կը բերկրեցնէ ամէնուս սիրտերը. այս պատճառաւ որքան ձեզի՝ նոյնքան և մեզի ուղղուած կը համարենք Ս. Էջմիածնի Հայրապետին հրամանը՝ տօնելու համար Աստուածաշունչի թարգմանութեան յոբելիսներ»։ Ի՜նչ անոյշ ազգեր էր Շաքաթապահ Գալստական Հայերու ներկայացուցչին այս սրտագին խօսքը թէհրանի յոբելիական հանդէսին մէջ։

Նոյնքան բարենշան է անտարակոյտ համերաշխութեան այն երևոյթը, զոր քաղաքական հայեացքներով տարորոշուած մեր կուսակցութիւնները ցոյց տուին թէ՛ հանդէսներու կազմակերպութեան առթիւ՝ համագործակցական եւ ռանդի տեսակէտով, և թէ՛ իրենց թերթերուն միջոցաւ, մէկ կողմէ լայնօրէն տեղ տալով հանդիսական խմբումներու և արտայայտութեանց վերաբերեալ թղթակցութեանց, և խմբազրականներով, և միւս կողմէ մասնաւոր յօդուածներով և աւելի կամ նուազ շահեկան ուսումնասիրութիւններով հանրային մտածումին առջեւ

լուսաբանելով Տօնին գաղափարը եւ գործին պատմական պարագաները : Այդ թերթերէն մին , յոբելինական տարւոյն առաջին օրերուն իսկ հրատարակած նախօգուածով մը , որ «Հոգինեբու զինադուլ» վերնագիրը ունէր , սրտազրաւ կոչ մը ուղղեց մոռնալու՝ գէթ այս միջոցին՝ բոլոր վէճ ու կոխները , վար դնելու կիրքերու գէնքը , կարենալու համար սրտազինս նուիրուիլ Յորելեանը պանծացնելու պարտականութեան : Թէեւ այդ հրաւէրը մնաց գրեթէ «ձայն բարբառոյ յանապատի» , քանի որ նոյն իսկ այդ թերթին և ուրիշներու մէջ չը դադրեցան երբեք ընտրական և այլ հարցերու շուրջ միուած պայքարները , այնու ամենայնիւ հարկ է ըսել թէ ամէնքն ալ ունեցան հարկաւոր զգոնու թիւնը՝ խաղաղութիւնը չվրդովելու Տօնին պարունակին մէջ և անոր հետ առննչութիւն ունեցող խնդրոց առթիւ գէթ . և ասիկա , ըստ ինքեան անշուշտ արժանի գոնունակութեան , մտածել կուտայ մեզի ցանկալի հնարաւորութեան մը վրայ , զոր մեր կուսակցութիւնները պիտի կարենային ունենալ , եթէ ուզէին , նոյն համերաշխ ոգով ի հանդէս գալու յաճախ՝ ազգային ուրիշ հարցերու առթիւ ևս :

Ինչ ըսել տակաւին ճշմարտապէս սրտապնդիչ այն տեսարանին համար , զոր քանի մը տեղ բարեկամ օտարներ պարզեցին անկեղծօրէն , այնքան սիրալիկ կերպով զգացնելով մեզի թէ ո՛րքան բարձր է իրենց համարումը մեր անցեալին , և այդ հին օրերէն ի վեր դեռ մեր մէջ պահուած առաքինութեանց մասին , պիտի չմոռնանք ընաւ հրաշունչ ճառը , զոր Ֆրանց Վերֆել , իր երակներուն մէջ մարգարէից արիւն և շրթանց վրայ կայծակնամաքուր բառեր ունեցող այդ սրտի ու զրչի հոյակապ մարդը խօսեցաւ Վիեննայի մեր փոքրիկ զաղութին փափաքով Միխիթարեանց կազմակերպած հանդէսին մէջ , ոչ ալ սրտայոյզ այն ուղերձը զոր Ռումէն մեծ պետական գործիչն ու ակնաւոր պատմագէտը Բրօֆ. Եորկա արտասանած էր Պուքրէշի մէջ , ու պուլկար բրօֆէսէօրներու ի Ֆիլիպպէ և Յիսուսեան հայրերու ի Պէյրութ մեծաւորը Հ. Սօթիէ և Մոնս. Կրաֆէն ի Բարիզ ըրած պատուազիր դատումները հայութեան վերաբերութեամբ , ինչպէս նաև Բէնիթըրպըրի արքեպիսկոպոսին հրամանաւ ի Լոնտոն և Աստուածաշունչի ամերիկեան ընկերութեան կարգադրութեամբ ի Նիւ Եորք տեղի ունեցած եկեղեցական հանդիսաւորութիւնները , տեղւոյս պատուական Անկլիքան եպիսկոպոսին՝ Գեր. Կրահամ Պրաունի խօսած քարոզը առաջինին մէջ , և Վեր. Ժ. Սքէսըրի , Վեր. Ֆրէնք Ճըտլի , Վեր. Ռուսէլ Սթաֆֆորտի , Վեր. Ճէյմս Պարթընի եւ Գեր. Չարլս Ուէսլէյ Պըրնի խօսածները երկրորդին մէջ : Ասոնց ամէնուն , և դեռ Պերլինի հանդէսին մէջ բանախօսող գերման բանասէրներէն Տօքթ. Շէրտէրի և Տօքթ. Շթրոի՝ իրենց ընտիր բանախօսութիւններուն , և Ֆիլիպպէի մէջ դարձեալ գերման հովիւի մը և Թէհրանի և Համատանի հանդէսներուն մէջ երկու Ամերիկացի Միսիոնարներուն՝ իրենց զեղեցիկ ուղերձներուն համար շնորհապարտ միայն պարտինք լինել ազգովին : Իրենցմէ ոմանց՝ գիտութեան լոյսով , այլոց՝ ազնուազգաց մարդասիրութեան և քրիստոնէական ոգով , և ամէնուն՝ ճշմարտութեան և արդարութեան զգացմամբ առհասարակ կատարած արտայայտութիւնները պզտիկ ծառայութիւն մը չէ որ կը մատուցանեն Միխիթարի հայութեան աւելի զիտակցութեամբ եւ սփոփանքով անդրադառնալու համար մեր ցեղային բարեմասնութեանց վրայ և աւելի ջանադիր լինելու համար անոնց պահպանումին :

Անհատական մեկ ջանքին միայն այն խորհրդածույթիւններէն, զորս յուրեւեմական տարիին վրայ նետուած ընդհանուր ակնարկ մը պիտի կարենար թելադրել մեզի: Գոհունակութեան պատեհաւաններ, հոգեկան ուրախութեան առիթներ, խրախոյսի և ոգևորութեան պատեհութիւններ, որոնք երևան եկան Սփիւռքի ամենէն փոքրիկ բեկորներուն մէջ՝ անգամ: Բայց այս ամէնը կրնա՞ն տակաւին լուրջ և հիմնաւոր բաներ մը ըսել մեզի Յորելիամինք բարոյալիւսնին նկատմամբ... Կը տարակուսինք այս մասին: Եթէ երգերն ու ծափերը, ճառերն ու կենդանի պատկերները վաղանցուկ խանդավառութեամբ մը թօթուած պիտի ըլլան միայն զմեզ հացի ու հանգիստի համար օրն ի բուն մղած այն պայքարին մէջ, ուր կ'ապրի այժմ մեր ժողովուրդին մեծամասնութիւնը՝ բացատրութեան անկարօտ ներկայ հանգամանքներուն հարկադրանքին տակ, յարդի բոց մըն է լոկ որ պիտի անցած լինի մեր նայուածքներուն առկէն, կամ բռնագոյրօտէն յառաջ բերուած տենդ մը պիտի ցնցած լինի պարզապէս մեր շիրերը. առաջին պարագային՝ ծուխի հոտ մը միայն թողլով մեզի իրեւ շահ, երկրորդին՝ սաստիկ ջղաձգութեան յաշորդող թմրածութեան վիճակը. բայց այս չէ բուն բարոյականը, այսինքն հետեւութիւնը՝ զոր Յորելեանը պիտի բերէր մեզի, հին ագնուական նախնիքներու վերջամտաց հարազատներու:

Աստուածաշունչի թարգմանութեան յիշատակը կրցա՞ւ մեր հոգիներուն մէջ բազմեցնել Աստուծոյ խօսքին ոյժը, թափ տալու համար մեր եռանդին և մտածողութեան՝ դէպի հոգեներող կեանքի մը խոյանքը. անցեալին մէջ այդ մեծա-գործութեան անմիջական հետեանքը եղող ազգային ինքնաճանաչութեան և բարո-յականութեան առողջ և հզօր յուշապատկերները պիտի կարենա՞ն կենդանորո՞ւի մեր մէջ, մեր կրօնական ու եկեղեցական դրութեան, մեր զրականութեան եւ կրթութեան, մեր մշակոյթին և բնդհանուր զարգացումին բան ևս փոխանցելու համար այն լոյսէն եւ ջերմութենէն, որոնցմով այնքան հարուստ եղաւ մեր Ոսկեդարը, հայ միտքին, սիրտին ու խղճմանքին կազմաւորութեան այն բա-բանշէլի թուականը: Հո՞ւ է որ պիտի յայտնուի Յոբելեանին բարոյականը. ու մեր պարտքն է դեռ խորհրդածել այդ մասին:

Խորհրդաւոր պաշտամունքէ մը, տպաւորիչ հանգէսէ մը կամ ցնցող ներկայացումէ մը դուրս ելնողին հոգւոյն մէջ երբեմն դեռ երկար ատեն կը շարունակուի կրտսէ ազդեանքներուն ներգործութիւնը, ինչպէս դադրած զանգաւունակէ մը թրթռումներուն շնչիւնը զանգին հնչիւնը դադարելէն ետքը: Ինչ և ո՞րքան պիտի կարենանք պահել դեռ մեր մէջ հանդէսներուն մեղի տուածներէն: Ատիկա կախում ունի նախնեաց գործին հանդէպ մեր կեցուածքին ու պոռթկումին:

Նայուածքը կը սրբուի և աչքը կը զօրանայ, կ'ըսեն, հեռուն նայելով: Մեր կենսաքը տազնապեցնող առօրեայ ճգնիմ վճեքու և կարճամիտ դատում-նքու մէջ որչա՛փ պիտի ուժովնար դիտելու և դատելու մեր կարողութիւնը, եթէ Յորելեանէն ետքը, դեռ ատեն մը մեր նայուածքը կարենայինք ուղղել թարգմանչաց օրինակին, կարենալու համար պառշտանցնել իրենց կանոնն ու սկզբունքը մեր ներկայի պայմաններուն:

★ ★ ★

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ՅԻՍՈՒՍԻ ՌԻՍՈՒՅՈՒՄԸ ԸՍՏ ՀԱՄԱՏԵՍԱԿԱՆՆԵՐՈՒՆ

Գ. ԳԼՈՒԽ

ՔԱՎԱՌՈՐՈՒԹԵԱՆ ԱՆԴԱՄԱՆԵՐԸ. ՅԻՍՈՒՍԻ ՇԵՏԵՒԻԼ
(Շար. Սիոն 1935, էջ 300է6)

Բ. ԶՂՋՈՒՄԸ ԵՒ ՆՈՐ ԿԵԱՆՔԸ

Կը տեսնուի ահաւաստիկ թէ Յիսուս-Քրիստոսի բարոյական իտէալը ամէնուն վրայ հաւասարապէս հարկադրուող տրտաքին և միակերպ կանոնի մը, քաղաքային օրէնքի մը իտէալը չէ: Յիսուսի հետեւիլը՝ մեքենական և տառական իմաստով անոր նմանիլ, աղքատութեան նոյն կեանքը ապրիլ, միեւնոյն տառապանքները կրել չէ: «Կարէ՞ք ըմպել զբաժակն զոր ես ըմպելոց եմ», կ'ըսէր Զերեթէոսի որդիներուն (Մտթ. Ի. 22): Քրիստոս իրեն համար պարտականութիւն նկատած է մեծ գործ մը կատարել. «տալ զանձն իւր փրկանս փոխանակ բազմաց» (Մտթ. Ի. 28). բայց անիկա չէ խորհած միեւնոյն բանը հարկադրել իր աշակերտներուն: Քրիստոնէական բարոյականի բարձրօրէն անձնական այս նկարագիրը գեղեցիկ կերպով կը պատկերազարդուի տաղանդներուն առակովը (Մտթ. ԻԵ. 14-30), ուսկից հետեւալ սկզբունքները զուրա կուգան: Նախ՝ սա թէ անհրաժեշտութիւն կայ ձերքերու բաշխումին մէջ, ըստ օրինի բնութեան՝ որ անհունապէս բազմապան է. քանի որ Աւետարանը բնական վիճակին համեմատ կը վարուի, ոչ թէ զայն ջնջելու այլ սրբագործելու համար. այդ է «չնորսաց» ծագումը Եկեղեցւոյ մէջ: Յետոյ պատմականա-տեալութիւն մը կայ որ համեմատական է բաշխումը պարզաներուն. տէրը միայն մէկ տաղանդ մը ստացողէն չի պահանջիր որ հինգ շահի, բայց հակառակ համեմատութենէն ալ գոհ չի մնար: Վերջապէս, առակը կ'ուզէ նաև հասկննել լիութիւն ազատութիւնը ծառաներուն, որոնք ա'լ իրենց տիրոջ անմիջական հսկողութեան ներքեւ չեն, բայց որոնց իւրաքանչիւրը կ'աշխատի իր կերպովը արդիւնաբերելու համար բնորոշած գումարը:

Միւս կողմէ, քրիստոնէական գործունէութեան այս անհատական նկարագիրը չի տարամբժիր — միեւնոյն ուսուցումն է որ կը ցուցնէ ատիկա — աշակերտներուն խմբաւորումը: Եթէ հաւատքը Աստուծոյ Որդիին անձնապէս յարելու գործ մըն է, հաւատացեալները պէտք չէ սովայն որ եսապաշտօրէն վայելին փրկութիւնը: Ոչ մէկ մեծ բան չի կատարուիր՝ առանց օյժերու գործակցութեան: Ուստի պէտք է որ զՅիսուս ընդունողները իրարու գան. քրիստոնէութիւնը ընկերային զօրութիւն մըն է. Թագաւորութեան անդամները պէտք է միակ մարմին մը կազմեն. ի՞նչ է ուրեմն, և ի՞նչ ձեռք է որ կը ներկայանայ աւետարանական ուսուցումն այս մասին:

Ճիշդն ըսելով, Յիսուս քրիստոնէական հասարակութիւն չէ հաստատած: Գոնէ այս ձեռք բան մը կազմակերպած չէ ան: Ո՛չ աստուածաբանական գրութիւն, ո՛չ քաղաքային իրաւաբանութեան նախատիպ և ոչ եկեղեցական սկզբունքներ կազմած է անիկա, որոնք կարենան ծառայել իրրև կանոն ապագայ սերունդին: Բայց եթէ ուղղակի չէ կատուցած, զրած է սակայն չէնքին հիմը: Իր գործը կը պարունակէ սերմը այն ամէնուն՝ որ յետոյ զարգացած և կատարելագործուած է: Իր վարդապետութենէն զուրա եկած են Աւետարանի տառաջին քարոզիչներուն այնքան հարուստ իմացումները. ամբողջ Եկեղեցին բերքն է իր գործունէութեան:

Թէև Յիսուս, արդուիւ, հաւատացեալներուն ընկերութիւնը չէ օժտած ճշգրտաւած ձևերով, կարելի է սակայն իրաւամբ ըսել թէ անիկա զայն նախատեսած է, ուղած է: Ան զայն կը ցուցնէ ոչ միայն երկտասաններուն ընտրութեամբ, այլ նաև, նոյն իսկ արտաքոյ այդ ընտանեկան շըրջանակէն, Քրիստոս կը պահանջէ, տեսնեք արդէն, որ իր աշակերտները հետեւին իրեն, ի հարկին խզելով նոյն իսկ իրենց յարաբերութիւնները կամ վտանգելով իրենց երկրաւոր շահերը (Ղկա. Թ. 59-62), Աւելին կայ. իրեն յարողները ի մի խուրձ կը փնջէ. զանոնք կը խմբէ հաւաքումի մէջ, որուն՝ երկու հատուածներուն մէջ՝ (Մտթ. ԺՁ. 18, 19. ԺԸ. 17) կուտայ այն անունը որ կը մնայ անկէ ի վեր:

Առաջինը (Մտթ. ԺՁ. 18, 19) այն

հռչակաւոր յայտարարութիւնն է, որմէ հանած է կաթօրկութիւնը Պետրոսի գլուխաւորութեան իր վարդապետութիւնը: Այս տեղ չենք ուզեր կանգ առնել բնաւ արդի քննադատներէն ոմանց՝ այդ երկու հատուածներուն վաւերականութեան մասին յայտնած տարակոյսներուն առջև, որոնք ծանրորէն վիճելի են իրենք մանաւանդ: Կը բաւականանք իշխեցնելով միայն թէ, ըստ այդ հատուածներուն, Յիսուս չէ ուզած ըսել երբեք թէ Եկեղեցին պիտի չինէ առաքելային անձին վրայ: Տիրողը խոստումին մէջ կարց բնաւ չկայ անոր անձին մասին: Ամբողջ խնդիրը հաւատքի անդգրգուելութեան վրայ է: Եկեղեցին անասան հաւատքի վրայ կը կանգնի. այս է Յիսուսի խօսքերուն էությունը: Տեսէ՛ք, այդ առաջին հատուածին յաջորդ տողերուն, 23րդ համարին մէջ, Յովնանու որդին յանդիմանած պահուն, Քրիստոսի գործածած բառին խոստութիւնը ի՞նչ ծանր հակադրութիւն մը կը չինէ նախապէս գործածուած գովաւտի խօսքին: «Վէ՛մո կոչուածին հիմակ կ'ըսէ. «Ե՛րբ յետոս իմ, սատանայ, գայնալութիւն իմ ես գուռ: Փրկիչը այս երկու այնքան տարբեր արտայայտութիւններով կ'ուզէ յատկանշել երկու ներհակ զգացումները, որոնց գործիքն ու կերպով մը մարմնացումը եղած էր Պետրոս այնքան կարճ ժամանակի մէջ: Պետրոս «վէ՛մ մըն է, իբրև Մեսիային առաջին խոստովանողը, բայց նոյն ատեն Սատանին գործակից մըն է՝ իր վարդապետը այնքան պանծացնելէ անմիջապէս վերջ երեսը դարձնելու համար այն սուրբ ե օրհնուած ճամբէն, որ, թէև ցաւալին, բայց Յիսուսի համար պարտականութեան միակ ճամբան է:

Եթէ ուրեմն ճիշդ պիտի չըլլար այդ խօսքին վրայ հիմնել առաքելական գլխաւորութեան տեսութիւնը, նոյնքան անճիշդ պիտի լինէր սակայն, միւս կողմէ, ընդհանրացնել զայն՝ անխոր պատշաճեցնելով բոլոր քրիստոնեաներուն: «Դու ես Պետրոս»... և «ի վերայ այդ վիմի շինեցիք»... Ի զուր է այս երկու խօսքերուն յարաբերութիւնը չհասկնալ ձեւացնել: Որո՞տում մըն է անիկա, Պետրոսի եղած, իբրև հաւատացեալներու առաջինին, որ, իբր այդպիսի օք, առանձնաշնորհութիւնը կը

ստանայ, որ և է ուրիշէ առաջ. հաստատողներէն մին ըլլալ Եկեղեցիին. միայն այդ արտոնութիւնը անքան սերտիւ կատում ունի անոր տրամադրութիւններէն և ընթացքէն, — բաղդատել ժժ. րդ գլուխին 18րդ և 23րդ համարները, — որ անիկա անոր կը շնորհուի իր հնազանդութեան և հաւատքին համամատնութեամբ:

Բայց աւելի կարեւոր է դիտել թէ Քրիստոսի անուան դաւանութեան վրայ հիմնուած հաստատութիւնը առաջին անգամ հոս կ'ընդունի Եկեղեցի անունը: Արդ, եթէ իսրայէլացիներուն մէջ, ἐκκλησία ընտրեալ ժողովուրդին խմբումն էր (Բ. Օր. ԻԳ. 2, 3), Նոր Աւստին մէջ անիկա ընկերութիւնն էր անոնց որոնք լսած են Տիրոջ հրաւերը և պատասխանած են անոր: Ըստ ուսուցման Յիսուսի, այդ հաւատքումը շինուածի մը կը նմանի. նոյն իսկ զանգուածային կառուցուածք մըն է ան, այնքան ուժով որ ոչինչ կրնայ զայն խախտել: Ի զուր մեղեկներուն կայտնը, այսինքն մահուան իշխանութիւնը («Դուրեք գոտիոց») իր տարկները կը կանգնէ անոր հիմքին. այս ահարկու զօրութիւնը, որուն զէմ աշինչ կրնայ տոկալ այս աշխարհի վրայ, պիտի չկարենայ նուաճել Տիրոջ փրկանաւորածները: Ուստի, Եկեղեցին, տեւական և անկորնչական (Հ. 18), աշխարհի մէջ տնօրէնն է կանգնին. Յաւիտեական նին ճշմարիտ պատգամաւորը երկրի վրայ, անիկա մարդոց կը հաղորդէ աստուածային այն խօսքը, որ զանոնք ստացողները կ'ընէ երկնից սուրբ ժառանգութեան (Հ. 19):

Նոս ա սակայն կարեւոր է ըմբռնել ընտրին իմաստը. «կապել»ու, այսինքն մեղքերը հաստատելու, և «արձակել»ու, այսինքն ներելու և արձակելու իրաւունքը մի միայն Պետրոսի չէ տրուած, ինչպէս պիտի կարենար կարծուիլ՝ այդ յայտարարութեան անձնական նկարագիրը ունենալով ի նկատին: Ո՛ր ապաքէն նոյն արտօնութիւնը ուրիշներուն ալ շնորհուած է (Մատթ. ԺԸ. 18): Թագաւորութիւնը բացողն ու փակողը՝ երկրի վրայ խոստովանուած ճշմարտութիւնն է, Աւետարանը Յիսուսի՝ որուն համար կ'ըսէր երբեմն Սիմէոն ծերունին Մարիամը. «Ահա աս կայ ի զընտրումն և ի կանգնումն բազմաց ի մէջ իսրայէլի, և ի նշան հակառակութեան» (ՂԿ.

Բ. 34), Արդ, որովհետև Քրիստոս, իր համարձույթին հաջորդ, աշխարհի վրայ իր Եկեղեցիին միջոցա՝ միայն կը գործէ, այս պատճառաւ իր քոյրը աշակերտներուն յանձնած է կապիւռ և արծակելու իրաւունքը:

Այս է Տիրոջը հասարակութեան գործը՝ մարդոց հետ իր արտաքին յարաբերութիւններուն մէջ: Բայց ի՞նչ պէտք է լինի ան ներքնապէս, բուն իսկ իր անդամներուն հանդէպ: Այս է ահա որ մատնանշուած երկրորդ խօսքին մէջ կը ցուցուի (Մաթ. ԺԸ. 17): Թիսուս անոր մէջ Եկեղեցին կը ներկայացնէ իբրև միջնամտող հաւատացեալներու միջև պատահած վէճերուն: Երբ աշակերտներէն մէկը յանցանքի մէջ գտնուի, եթէ խրատին չէ անտուգած, բոլոր եղբայրներուն ներկայութեանը կը հանուի, ու կ'ինքնաբերութիւնը կը փոխուի: Եթէ նորէն չխոստովանի և պնդէ, ամէնքը կը խղեն իրենց յարաբերութիւնը անոր հետ: Թէև աւետարանը տեսակ մը հակակիւիճի իրաւունք կուտայ հաւաքուածներուն, բայց, ինչ որ նկատուի իրողութիւն է, Յիսուս ոչ մէկ վարչական կամ իրաւաբանական մանրամասնութեան մէջ չի մտնել:

Ի մի բան, ամէն ինչ պարզ և գործնական է Աւետարանով ստեղծուած հասարակութեան այս նկարագրութեան մէջ: Շէնքին պատկերը մտածել կուտայ միայն ամբողջի մը վրայ, ինչ որ կը հաստատեն համարեալներու ուրիշ յայտարարութիւններ ևս: Աշակերտները գործաւորներ են իրենց Տիրոջը այգիին մէջ (Մաթ. Ի. 1-16), ուրիշ խօսքով՝ անոնք հաւաքական գործունէութիւն մը ունին: Թիսուս զանոնք դեռ կը բաղդատէ իրենց տիրող ստացուածքը շահաբեր ընելու պաշտօնը ունեցող ծառաներու հետ (Մաթ. ԻԵ. 14-30), հարսնիքի խնճոյքին հրաւիրուած կողնակաշններու (Մաթ. ԻԲ. 1-14), առարկայ միւսնոյն կոչին, և վայելող թագաւորական ներկայութիւնը: Վերջապէս կոյսերու, որոնք արթուն կը մնան մինչև Փիսային ժամանակը (Մաթ. ԻԵ. 1-12): Ու ոչ միայն Քրիստոս՝ այսպէս կ'արտայայտէ միտքի միտքներն իր, որ այնքան է գոյութիւն ունենայ աշակերտներուն միջև, այլ նաև կը հաստատէ զայն երկու «նշան»երով: «Արքայական» որ կը նշանակէ մուտքը նոր

ընկերութեան մէջ (Մաթ. ԻԸ. 19, Մրկ. ԺԶ. 16), և հաղորդութեանը (Մաթ. ԻԶ. 26-28, Մրկ. ԺԴ. 22-24, Դկ. ԻԲ. 19, 20), որուն այնքան հարուստ և զուաւանգիան զրութեանց շրջանակին մէջ դժուարաւ պարփակելի իմաստը այնքան բուռն հակաճառութեանց պատճառ եղած է մինչև ասոր: «Նոր Ուխտին ճաշը, կը գրէ Grau, իր վրայ կը միտցնէ ամենէն հրաշալի հակազրութիւնները: Մարմնաւոր է ան, և սակայն հոգեւոր նոյն ատեն. մահուան ճաշ մըն է, և սակայն նաև ուրախութեան տոն մը. ինչպէս Իսրայելացաց Զատիկը, անիկա կը յաւերժացնէ անցեալը, և սակայն նոյն ատեն կը իրականացնէ ապագան՝ մինչև բոլոր իրիկու փառաւորութիւնը: Ուրիշ ժամանակակից աստուածաբան մը, Wend, հիւթեղ և պայծառ վերլուծումի մէջ, կ'ըսէ. Եկեղեցւոյ վարդապետութիւններէն ոչ մին այնքան խորապէս նշանակալից է որքան այս խորհուրդը, որ զոհի ճաշն է, փրկութեան ժողովուրդին հաստուցուած: Թիսուս պատկանողն պէտք հաստուտեց զայն ի յիշատակ իր մահուան. բայց զատկական գառին հետ անոր հանգիստութիւնը ցոյց կուտայ տրամած ուշակերտներուն թէ, Աստուծոյ զօրութեամբ, ուր պատարագը փառաւոր ազատագրութեան մը կը փոխարկուի: Բեկուած մարմինը և հեղուած արիւնը՝ փրկագործ յանձնաւորութիւնն է որ կուտայ ինքզինքն, հաւատացեալներուն ազատումին համար: Մարդ պարտի «ստեղծ մարմինը» Փրկչին, մասնակցելու համար անոր զօրծին. խորհրդաւոր ճաշ, որուն մէջ կը վերանորոգուի մարդը ամբողջ, հոգի և մարմին, մինչև ի յաւիտեանս. սեղան սուրբ՝ որ Տիրոջ կենդանի հաղորդութեան մէջ կը միտցնէ նոր Ուխտի ժողովուրդը:

Այսպէս, Քրիստոսը թագաւորութեան աշխարհի մէջ իրականացումն է, եթէ թագաւորութիւն բառը կը ցուցնէ ինչ որ կայ երկնային և անյեղալայ գործարանաւորութեան մէջ, Եկեղեցի բառը աւելի մատնանիշ կ'ընէ անհատական, մարդկային կազմը. երկու արտայայտութիւններէն մին (ἐκκλησία) մտածել կուտայ քրիստոնէից խումբութիւնը: Միւսը (βασιλεία τοῦ Θεοῦ)՝ ամբողջութեան աստուածային վարչութեան

վրայ: Կարելի պիտի ըլլար նոյն իսկ աւելցնել, բաղդատելով երկու ծանօթընները իրարու հետ, անկարտարար Աւետարանի զանոնք գործածելու կերպէն, թէ Թագաւորութեան գաղափարը աւելի լայն է քան Եկեղեցիինը. վասնզի մինչ Թագաւորութիւնը իր մէջ կը պարուրէ Եկեղեցին, Եկեղեցին չի կրնար ամբողջովին իր մէջ պարունակել Աստուծոյ Թագաւորութիւնը: Թագաւորութիւնը Եկեղեցիին է այն ինչ որ է սեռը տեսակին: Եկեղեցին Թագաւորութեան պատմական արտայայտութիւնն է. բայց երկնից Թագաւորութիւնը կը տարածուի աւելի բարձր և կը գլխանցնի զայն ամէն կողմերով: Ստոյգ է թէ համառոտական բազմաթիւ կտորեւոր Թագաւորութիւն» կը կոչեն ինչ որ Պզոտս կարծես թէ Եկեղեցիի պիտի կոչէր: Այսպէս, Մատթէոսի ԺԳ. գլուխին առանկները, որոնք մարգարէական պատմութիւնն են Եկեղեցիին՝ յընթացս իր զարգացումին. բայց տարբերութիւնը այն է միշտ որ Եկեղեցին ձեռն է միայն յայտնումին Թագաւորութեանը, որ, ինքնին, կը ներկայացնէ Եկեղեցիին վարիչ սկզբունքը, աստուածային զօրութիւնը ու նոյն ատեն փրկածաներուն տրուած շնորհները:

Հասկնալի է հետեւաբար թէ Յիսուս, որուն նայուածքը կը տիրէ դարերուն վերայ, ինչո՞ւ աւելի արգաստելու կ'ըսէ, մինչ աշակերտները, որոնց պաշտօնն է պատմութեան մէջ իրականացնել Քրիստոսի ծրագիրը, կը նախընտրեն Եկեղեցի կամ ըրիտառնէից ժողով բառերը: Աւելցնենք նաեւ թէ այս Թագաւորութիւնն բառով Յիսուս ոչ միայն կը լայնցնէր հորիզոնը, այլ նաեւ, անցնալիս յարիւրով, ինքզինքը մատչելի կ'ընէր Հրէից, մինչդեռ Եկեղեցիի աւելի անհատականացնող անուանումը, որ աւելի վերջէն գործածուեցաւ, կը համապատասխանէ Աւետարանի նոր նկարագրին: Այս դիտողութիւնները ընդունելի թուին կամ ոչ, Աստուծոյ Թագաւորութիւնը կը մնայ միշտ կեանքի այն գործարանութիւնը, որ այս երկրի վերայ Եկեղեցին կը պարուրէ իր մէջ, որպէս ինչ, որ մը, իր փառքին լրութեան մէջ ներկայացնէ Վեցերորդ Թագաւորին սերբութեան տիրապետութիւնը: Այժմեան վիճակին և ապագայի լուսափայլ հեռապատկերներուն միջև եղած այս հակադրութիւնը այնքան աչքառու է որ, ի տես այս տարբերութեան, հաւատացեալը իր աղօթքներով ու բղձանքներով կ'ազէ փութանքն իր կատարումը փրկութեան՝ զոր խոստացած է Քրիստոս, և որուն հանգամանքները պարտինք որոշակի նշանակել տակաւին:

(Շարունակելի) Ժ. Պ.

ՍՐԲՈՑ ԹԱՐԳՄԱՆՁԱՅ ՏՕՆԸ՝ ԱԻՆՏԵՐՆԱԿԱՆ ԼՈՅՍԻՆ ՏԱԿ ՆԿԱՏՈՒԱԾ

(Անճապիկ, մեծաւորաբար, ինչ որ Ս. Պատրիարք Հայրը խօսեցաւ Ս. Բակոբեանց Տաճարին մէջ Սրբոյ Թարգմանաց վերջին տօնին յաջորդ Կիրակի օրը):

Դիտելի է որ Սրբոյ Թարգմանաց երեք տօներուն ես, որոնք կը կատարուին տարուան ընթացքին, Եկեղեցւոյ մէջ իբրեւ ճաշու ընթերցուած կը կարգացունեն Աւետարանէն կամ առաքելական թուղթերէն այնպիսի հատուածներ, որոնց և այդ օրերու խորհուրդին միջև ներքին աղեղս մը կայ կարծես: Սոսկ զիպուածուակա՞ն ըսն մըն է այդ՝ թէ կանխամտածուած կարգադրութեան մը արդիւնք. այդ չէ՞ աւելի որ պիտի հետաքրքրէր զիս. զի կը կարծեմ թէ երկու պարագային ալ պիտի չգաղթէր անիկա խորհրդաւոր լինելէ:

Այսպէս, այդ երեք տօներէն առաջինին, որ նուիրուած է Ս. Սահակի յիշատակին միայն, օրուան Աւետարանի ընթերցումն է Յովհաննու Ժ. 11-16ը. սեւ եւ հովիւն քաջ. հովիւ քաջ զանձն իւր զնէ ի վերայ ոչխարաց: Իսկ վարձկանն որ ոչ է հովիւ, որոյ ոչ իւր են ոչխարք, իբրեւ տեսանէ զգայլն զի գայ, թողու զոչխարսն եւ փախչի. եւ գայլն յապիւրտակէ զնա և ցրուէ. քանզի վարձկան է, և չէ փոյթ նմա վասն ոչխարացն: Ես եմ հովիւն քաջ և ճանաչեմ զիման և ճանաչեմ յիմոցն»: Իսկ առաքելականը՝ Երրայեցեաց ԺԳ. 17ը. «Անկիզիբ լըրուք առաջնորդաց ձերոց... զի նոքա տաքին վասն ողուց ձերոց, որպէս թէ համարս տալոց իցին ընդ ձեզ. զի խնդութեամբ արտացեն զայն եւ մի՛ յոգւոց հանելովս: Ինչպէ՞ս չտեսնել աստուածային այդ բառերուն մէջ շողացող շատ որոշ ակնարկութիւնը՝ հոգեկան այն տաժանքներուն, որոնց մէջէն հարկադրուած է յաճախ անցնել հոգեւին իր կոչումին պարտականութիւններուն նըւիրումն հովիւն, առանց ատոնց համար կորսնցնելու սակայն իր գիտակցութիւնը իր գործին սրբութեան և իր սիրտին անկեղծու-

թեան մասին: Տօնացոյցին կարգադրողը, այդ կերպով, իր եկեղեցիին պատմութիւնը չէ՞ր միթէ որ կը կարդար Աւետարանին մէջ. ու երբ «քաղ հովիւ»ին մէջ կը տեսնէր յիսնամեայ բարի և արթուն հովուապետութեամբ իր «փոքրիկ հօտը» «առջուրս հանգստեան» առաջնորդող Պարթեւ հայրապետին պատկերը, կամ դայլերու «վարձկան»ին մէջ՝ Սուրմակներու, Բրքիշներու և Շմուէշներու ժանգոտած դէմքերը, ու «հնազանդ եղէ՛ք ձեր առաջնորդներուն, թո՛ղ անոնք հառաչելով չկատարեն ձեզ հանդէպ ունեցած իրենց պարտականութիւնները» խօսքին առջև՝ երբ կը մտածէր այն խեղ եւ անարգար կեցութեան վրայ, որով հայ նախարարներէն շատերը ձմլած էին երբեմն անոր սիրտը՝ մարտադրանքով զայն մինչև Տիգրոսի իշխանութեանց առջև, քրիստոնէական ճշմարտութիւնը հաստատած չէ՞ր ըլլար արդեօք:

Աւետարանով պատմութիւնը լուսաւորելու այդ ձգտումը սակայն աւելի շնչուած աստիճանով մը կը տեսնուի թարգմանչաց յուլիսեան այն տօնին մէջ, ուր երկու վեհաժողի սուրբերուն, Սահակի և Մեսրոպի յիշատակները միասին կը փառաւորենք: Զմռանաք ըսել հոս որ իթէ առաջին տօնը Սահակի հայրապետութեան և ազգին համար այնքան օրհնելի այդ օրերուն մէջ յղացուած գաղափարին տօնն է, այս երկրորդ տօնն է իսկապէս այդ գաղափարին արդիւնաւորումովը սիրտերուն մէջ բազմած մարթնութեան: Երկու հանձնարներուն գործակցութեամբը քերը գրտնուելէն ու Գիրքը թարգմանուելէն ետքը, չափ չունէր ուրախութիւնը որ կը խանդավառէր ամէնքը՝ բայց մանաւանդ զիրենք, գործին մեծ վաստակաւորները: Անոնց խիղճներուն վրայէն վերցուած էր այլ եւս ճշտող ծանրութիւնը. ա՛յ վասա՛ էին ունեք թէ իրենց ժողովուրդին քաղաքականապէս խաւարած բախտը լուսաւորուած էր նոր և փրկարար զօրութեան մը երաշխիքովը: Կը հաւատամ, կը հաւատամ թէ այդ խորհրդածութիւնն էր որ կը հռովմուէր Տօնացոյցը կարգադրողին մտքին մէջ, երբ այդ օրուան իբրեւ ընթերցուած կը սահմանէր Ղուկասու այն հատուածը, ուր Փիկէին սա՛ խօսքը կալ. «Մի՛ երկնչիր հօտ

փոքրիկ, զի հաճեցաւ Հայր ձեր տալ ձեզ զարքայութիւն . . .»: Եկեղեցին հաւատաքին յորինուածքը, անոր շօշափիւր լարտայնաթիւնն է, պատկերը՝ որուն մէջ կը կարգադրուի հոգեւորը կամ իմանալին, եկեղեցիին պատմութեամբը Աւետարանը մեկնելու հնարքը սին խաղ մը չէ հետեւաւոր. ընդհակառակն կարելի է զայն յաճախ նկատել ճշմարտութեան տանող ապահովագոյն ճամբան: Այնեօրեւ է տօնիկ առարկան եղած սկզբունքին և Աւետարանի այդ հատուածին մէջ եղած աղիւսը: Երկրաւոր և վաղանցուկ զօրութենէն անդին կան երկնաւոր և տեական ոյժեր, որոնց տեւիլ պէտք է վստահին մարդիկ և ազգերը. վասնզի «հօգի առաւել է քան ըզմարմին», այսինքն բարոյականը աւելի՛ հզօր է քան ֆիզիկականը. համոզում, կոմ հաւատք մանաւանդ, որով լեցուեցան սերունդները իրարու ետեւէ այն ազգին մէջ, որուն զաւակները, այսինքն նոյն այդ հաւատքին ծնունդն ենք ամէնքս ալ:

Բայց Աւետարանը եկեղեցիին պատմութեամբը լուսաբանելու այդ մտածումը Սրբոց Թարգմանչաց երրորդ և վերջին տօնին տոթիւ է մանաւանդ որ ի յայտ կուգայ: Տեսէ՛ք. բուն տօնին օրը, չաբաթ, իր ատաքելական ընթերցումը կը կարդացուի Ա. Կորնթացւոց թուղթին այն մասը (ԺԲ. 4-11) ուր Հոգւոյն շնորհներուն պէսպիսութիւնը կը նկարագրուի. «Թէպէտ եւ բաժինք չտրուաց են, այլ Հոգի նոյն է, եթէ բաժինք պաշտամոյս են, այլ Տէր նոյն է . . . ումմի ի Հոգւոյն տուեալ է բան իմաստութեան. այլում՝ բան զիտութեան ըստ նմին Հոգւոյ. . . այլում՝ յաջողութիւնք զօրութեանց, այլում՝ մարգարէութիւն, այլում՝ թարգմանութիւն լեզուաց. . .»: Յայտնի է թէ այդ վերջին տօնովը կը պանծացնենք Աստուածաշունչի թարգմանութեամբ մեր մէջ հիմնաւորուած գործին ճիւղաւորումը և ճառագայթումը ապագայ դարերու մէջէն, կապմութեամբը զբական գանապան սեւեթու, որոնց իւրաքանչիւրը իր ուրոյն առանձնաւորումին մէջ կը ցուցնէ միեւնոյն հոգիին մը՝ հրօտանչունչ կարենատիրութեան նոյն ոգիին՝ արգասաւորիչ ոյժը: Ու Տօնացոյցը օրուան յիշատակին հանդիպադրելով առաքելական

թուղթին այդ պատկերը, կ'ուզէ ըսել ապահովաբար թէ ինչպէս մարմինին մէջ կազմուած այսպէս գործարանները ամէնքն ալ նոյն արիւնէն է որ կ'ընդունին իրենց անունդն ու զօրութիւնը, նոյնպէս Աստուածաշունչէն քնդաւորուած գրականութեան բոլոր ճիւղերը մէկ փկարար եւ աստուածային զօրութենէ մը կը ստունան իրենց կենդանութիւնը: Ո՛րքան տըպաւորիչ նմանութիւն, եւ ռժբան ճիշդ դատում մանաւանդ:

Ասիկա՝ շարքով աշխիւքն բուն տօնին համար: Բայց արթորեան համար ալ, որ թարգմանչաց կիրակիոն է՝ հասարակաց զգացումին առջեւ, թէեւ առանց այդպէս կոչուելու, այլապէս արտաքրաւ է ընթերցուածին կարգադրութիւնը: Քիչ առաջ ամէնքդ ալ լսեցիք այդ երգերը, Մարկոսի ԺԲ. 35-44 համայնիւրը: Երեք զապափարներ կը շօշափուին անոր մէջ. երեքն ալ՝ աւելի կամ նուազ աստիճանով տեսանելի, բայց իրապէս ներքին յարաբերութեամբ մը՝ տօնին գաղափարին հետ: Առաջինով՝ Յիսուս կը բացատրէ իրեն այնքան սիրելի սա մտածումը թէ ժողովուրդները քաղաքական կեանքէն առաջ եւ աւելի՛ պէտք է բարոյական կեանքի ձգտին. այս վերջինն է որ կը շինէ առաջինը. հակադարձը ճիշդ չէ ընաւ. «Ուրդի Դաւթի»ին մէջ Դաւթի քաղաքական դահուն յաջորդ մը փնտռելէ աւելի՛ պէտք է ջանալ տեսնել մանաւանդ անոր երգած եւ կանխասացած հոգեւոր թագաւորութեան ներկայացուցիչը: Իսրայէլի ժողովուրդը իր իսկ ճակատագրին բարեբարած կ'ըլլայ՝ երբ այդ առեւտով հասկընայ Մեսիան, եւ այդպիսի վեհապետի՛ մը մանաւանդ կարեւոր ցանկալ:

Երկրորդով, քննողաբար թէեւ, բայց խստեւ կը պախարակէ արտաքնայարդար ձեւապաշտութիւնը, որ, ընկերային կենցաղի եւ կրօնական կեանքի մէջ հաստատապէս արգելք կը դառնայ անկեղծութեան, երկրթներու տակ խելզիւղով յաճախ բարոյականը եւ պարկեշտութիւնը. պէտք է, ըսել կ'ուզէ, մտադիր լինել աւելի հոգեւորին՝ որ թէ՛ անհասներուն եւ թէ՛ համայնքներուն ներքին կեանքին մէջ կը բարգաւաճի առաւելապէս, խորորդով:

Երրորդով՝ իրենցներուն խղճին մէջ կ'ուզէ տպաւորել այն տեսութիւնը թէ հո-

գեոր նուիրումը ամբողջական պէտք է լինի եւ ոչ մասնական. ընդունելի չէ Աստուծոյ՝ միայն մտքի, զոր օրինակ, կամ լոկ սրտի, եւ կամ մի միայն այս կամ այն կարողութեան կամ ինչ ինչ յօժարութիւններու ընծայաբերութիւնը. պատարազը պէտք է բոլորանուէր ըլլա՛յ՝ սուրբ լինելու համար. մարդս պէտք է քաջութիւնը ունենայ ողջակիզուելու իր պաշտած իտեալին սեղանին վրայ. եւ ասիկա ճշմարիտ է որքան անհատի մը՝ նոյնքան ազգի մը համար: Ոչ թէ իր քիչ կամ շատ ունեցածէն մաս մը միայն, այլ ամբողջ ունեցածը տայ մարդ բարի նպատակներու. այս է ճշմարիտ բարոյականին պահանջը: Այս սկզբունքը Յիսուս կը պատկերազարդէ այրիին լուծային տեսարանովը, առակի մը հմայիչ ողորորութիւնը ունեցող այն նկարագրութեամբը, որ պատմութիւն մըն է սակայն:

Կեցած էր անիկա զանձանակին դիմացը, տեսնելու համար թէ ժողովուրդը ինչպէս դրամ կը ձգէր անոր մէջ: Մարդս պէտք է դատել ո՛չ այնքան իր ըսածէն, որքան տուածէն. ո՛չ թէ իր ճառերէն՝ այլ իր առաքինութիւններէն: Իայց չսխալելու համար իր դատումին մէջ, պէտք է կարենալ նայիլ տուողին ու տուրքին՝ հոգւոյ եւ ոչ թէ սոսկ մարմնոյ աշգրով. վասն զի տրուածին ոչ թէ քանակն է որ կը շինէ անոր արժէքը, այլ ոգին՝ որ առ կաւտայ զայն, ու կերպի՝ նոյն տեսն՝ որով կը տրուի անիկա: Արդ, նա որ ինք միայն կրնար զիտել մարդերն ու իրերը այդ կերպով ու դատել զանոնք ճշմարտապէս, տեսաւ թէ շատ մը հարուստներուն հետ, որոնք անցան անոր առջեւէն՝ շատ բան ձգելով անոր մէջ, բարձր ի գլուխ, ու իրենց պղինձին զղղոցովը լեցնելով գաւթիթին սրահներն ու մուտքը, անցաւ նաեւ այրի կին մը, որ, ամթթիւմը ու գլխիկոր, երկու լուծայ, նաքարափիտ մը ձգելով հոն՝ ստուերի մը պէս սահեցաւ երթալ անհետանալու համար դուրս հոսող ամբոխին մէջ: Այն տեսն ու իր մօտ կանչելով իր աշակերտները, որոնք ուրիշ կողմ էին ցրուել իրենց ուշադրութիւնը, պատմիլէ վերջ տեսածը՝ ըսաւ անոնց. այն այրի կինը ամենէն շատ ձգեց գանձանակին մէջ. որովհետեւ միւսները իրենց աւելորդ միայն զրին, ատիկա՝ ամբողջ իր ունեցածը բերաւ հոն:

Բայց իմ նպատակն էր այդին նը-
կարագրութիւնը ընել կամ անոր նաքա-
րակիտին արժէքը բացատրել ձեզի հոս:
Այդ կինը, սկիզբէն իսկ անանուն՝ Աւե-
տարանի մէջ, քսան դարերէ ի վեր իր ան-
կորնչական տեղն ունի քրիստոնէական բա-
րոյականի, գրականութեան մէջ, իւրի իսկ
արուեստից պատմութեան մէջ, իւրի հո-
յակապ գէմք մը, այլ ևս խորհրդանշանի
վերածուած. ու իր նուիրած գումարը,
նաքարակիտը, անսպառ պատմապաշտի՝ որ
անդադրում կը բազմապատկուի հոգեւոր
կեանքի յաւիտենական շահատանին մէջ,
գաղտնիք մը չուրի այլ ևս միշտ համար,
իւրեւ զօրութիւն, իրեւ նորհ և իրեւ պը-
տուզ սրտեռանդն սիրոյ. իմ դիտումս էր
աւելի ըտել ձեզի կամ հետաքրքրել զձեզ
թէ ի՞նչ է կապը որ կը միացնէ, տունա-
ցոյցի տնօրինողին մտքին մէջ, Թարգման-
չաց տանը այրիին լուսալին գաղափարին
հետ, ի՞նչ մտածումով է որ ազատ կնոջ
ու գանձանակին պատկերը կը կախուի
այսպէս Թարգմանչաց խմբակարին ներ-
քեւ, իբր աւետարանական բացատրու-
թիւնը անոր:

Այլաբանական ոգին, որ շատ կա-
նուրէն, առաքելական ժամանակներէն
նոյն իսկ, ջիգը եղած է Ա. Գրոյց մեկ-
նաբանական գիտութեան, առանց թէն
չափազանցուած ծայրայեղութեանց, եր-
բեմն երբեմն երեւած է նաև մեր մէջ.
Ա. Գիրքը կեանքով և պատմութեամբ, ու
կեանքը և պատմութիւնը Ա. Գիրքով մա-
նաւանջ բացատրելու հարկը, որ Աղեք-
սանդրիոյ քրիստոնէական իմաստասիրու-
թեան ամենէն յատկանշական նկարագիրը
եղած է, բոլորովին անծանօթ զգացում
մը չէ եղած նաև մեր նախնեաց մօտ: Մեր
հին գրականութեան ինքնազիր և թարգ-
մանածոյ մասերուն մէջ, մեր շարական-
ներուն եւ ծիսական պաշտամունքի գա-
նազան արտայայտութեանց մէջ բազմա-
թիւ են հետքերը այդ ոգիին: Կը համար-
ձակում մտածել թէ նոյն այդ ոգին է որ
ձգտում է մեր այսօր փառաւորել պատ-
րաստուած Թարգմանչաց երկեւան տօնին
խորհուրդը ցոյցնել այդին՝ «գոյիւն չափ
զկեանս իւր» գանձանակին մէջ նետող կը-
նոջ պատկերին մէջ:

Աւետարանը գանձանակն է, որուն

առջեւն անցան աշխարհի հին քաղաքա-
կիրթ գրիթէ բոլոր ազգերը, որոնց մէջ
քարոզուեցաւ Քրիստոսի խօսքը, Հրեանե-
րը, Ասորիները, Եգիպտացիները, Յոյները,
Հռոմէացիները, Պարսիկները, Հնդկները,
և այլն և այլն: Ամէնքն ալ իրենց ունեցա-
ձէն, ամէնքն ալ, ումանք իրենց գրականու-
թեան, ուրիշներ իրենց մտաւոր կեանքէն,
ուրիշներ իրենց խօսքերէն և աւանդու-
թիւններէն, իրենց քաղաքական կամ ըն-
կերային կեանքի ազդեցութիւններէն բան
մը, անպատճառ տուն անոր: Հրեան՝ իր
կրօնքէն, հաւատքին գրքէն, իր պաշտա-
մունքին կառնոններէն և կերպերէն. Ասո-
րիին՝ իր մտաւորական այն ձգտումներէն,
որոնք յետոյ իր հայրախօսական գրակա-
նութիւնը առանձնաւորեցին, Եգիպտացին՝
իր ներհայեցողական կեանքի այն միտում-
ներէն, որոնք յետոյ քրիստոնէական վա-
նականութիւնը կազմակերպեցին՝ նեղօր-
անապատներուն մէջ. Յոյներ՝ իր փիլիսո-
փայական միտքի այն լոյսերէն՝ որոնցմով
յետոյ քրիստոնէական դաւանութեանց
ուղղափառութիւնը պիտի բանաձևուէր.
Հռոմէացին՝ օրէնքի և վարչական դրու-
թեան այն ըմբռնումներէն, որոնք յետոյ
եկեղեցական իշխանութեան և կարգապա-
հութեան ոգին պիտի կազմակերպէին.
Պարսիկն ու Հնդկը, չափով մը և կարճ
ժամանակի մը համար միայն, մին իր տօ-
ներուն խորհրդաւորութիւնէն, միւսն իր
ճգնողական ունայնացումի կերպերէն, ա-
մէնքն ալ առուրքի մը բաժինը, իրենց ու-
նեցումէն մաս մը միայն բերին քրիստոնէ-
ութեան, ամենամեծ մասամբ պահելով
դարձեալ իրենց նախկին ամբողջը, իրենց
ցեղային ինքնութիւնը եւ ազգային նկա-
րագիրը, եթէ ոչ ընդ միշտ, այլ գէթ այն
ժամանակին մէջ կամ այն դարաշրջանին՝
ուր ընդունեցին Աւետարանի կրօնքը:

Ինչպէս, ո՞վ պիտի կարենար ժխտել, ժո-
ղովուրդներու այդ սողանցութեան մէջ
գտնուեցաւ մէկը, ժողովուրդ մը կամ ազգ
մը, իր թիւով ու երկրաւոր կեանքի միւս
պայմաններով մը այդ բոլորէն աւելի փոքր
ու նուազ ժողովուրդ մը, որ, ինչպէս այ-
րին՝ Տաճարին դանձաւակին, նոյնպէս ին-
քը, Աւետարանին նուիրեց, ինչ որ անոր
իսկ շնորհիւ ստացեր էր իրեւ ազգ. «գո-
յիւն չափ զկեանս իւր», իր ամբողջ ունե-

ցածը. այն է որ կ'ըսէ մեզի՝ յոնուհ մեր ազգային գիտակցութեան՝ Աւետարանի այս օրումն ընթերցողածը. իսկ թէ ի՞նչեր էին որ կը բազկացնէին մեր այդ ամբողջ ուսնեցածը՝ երէկի տօնին պատկերին է որ կը ցուցնէ զայն մեզի. գերեզման գրաւանութիւնը, այսինքն մեր ազգային գիտակցութեան զգացումն ամբողջովին. դիւցադնութիւնը՝ այսինքն մեր գոյութեան կոտորածը. պատմութիւնը՝ այսինքն յիշատակին զգացումը. փիլիսոփայութիւնը՝ այսինքն մեր մտաւոր կեանքը բովանդակի. ազօթքը՝ այսինքն աստուածայինին խորհուրդը, ու երգը՝ այսինքն արուեստին ամենէն կենդանի քնքշութիւնը: Այդ ամէնը, մեր ազգային ու հոգեկան կեանքին գտեցէ սակաւաստան՝ բայց մեզի համար զուէտ թանկ այդ հարստութիւնը, որ մեր կեանքն էր «գոյիւ չափ» տուինք, զոհաբերեցինք Աւետարանին. որ է ըսել թէ համակ քրիստոնէական եղան մեր գրականութիւնը և զայն կազմող բոլոր առաջին տարրերը, դիւցադնեղութիւնը, փիլիսոփայութիւնը, պատմագրութիւնը, միութեական ոգին ու գեղարուեստը: Ուրիշ բառով՝ քրիստոնէայ դարձանք մեր հոգւումն ու անոր բոլոր մասերովը. մեր միտքովը, մեր սիրտովը, մեր խիղճովը, մեր բոլոր իմացական ու բարոյական ձգտումներովը, մեր սիրովը բովանդակապէս, ամէն բարի և աշխիւ հրաշք ու յօծարութիւն սրբազործելով Աւետարանի շունչով: Հազիւ արդէն փոքր ի շատէ միայն ծանօթ մեր նախաքրիստոնէական կեանքին՝ մեզի համար մասնաւոր բերկրութիւն նկատեցինք Աւետարանի՝ ծնունդ ծանշնալ զմեզ իրօք և իրաւամբ. իւրացնելով խաչին բարոյական ազգովին՝ նոյնացուցինք մեր ազգութիւնը քրիստոնէութեան հետ. ատար համար գտեցէ և մեր վրայ հրաւիրելով ցեղակից կամ գրացի հզօրներու հետ ու ատելութիւն և յատնագոյն դաժանութիւնները: Տօնինը ամէն ինչ որ ունէինք և կրնայինք ունենալ՝ իրեն, այսինքն՝ անոր որ տեսաւ թէ «այլին այն տառապեալ» ի՞նչպէս իր ունեցածն ամբողջ գրաւ գանձանակին մէջ, ու երանեց զայն հոգեկին:

Երանե՛ց... վասնզի տեսաւ զայն՝ ի՞նչ երջանկութիւն արգարեա իրեն՝ այդ հէք կնոջ համար եթէ գիտցած ըլլար թէ ո՛վ էր այն

որ տեսաւ զինքը, և եթէ կրցած ըլլար հասկնալ թէ ի՞նչ օրհնութիւն էր այն որ կ'իջնէր իրեն՝ անոր նալուածքէն միայն ու շունչէն:

Բայց ինչո՞ւ մոռնա՞մք մեզ մը կը ծածկէ յանկած իմ գառունը, մինչ չըթնկերուս վրայ կուգայ սա չարչարող հարցումը. «Տեսա՞ւ ան զմեզ ևս, երբ բոլորանուէր անձնատուր եղանք մենք իրեն, երբ ազգովին ընծայուեցանք պատարագ ողջանկէզ իր սեղանին վրայ»։ — «Տեսա՞ր դուն զմեզ, տէր, երբ, անունինս քուկինիդ խոսնումած, արհաւիրքէ արհաւիրք հաւածական» կը վազէինք լեռնէ լեռ և մինչև ամայններու հեռաւոր ծայրերը, ցըրուած՝ շուարած հօտերուն նման, որոնց մեռցուած է հովիւը. տեսա՞ր հրեքը անրինը, որ ուղիօրէն կը հոսէր մեր աւանցած ճամբաներուն վրայ՝ մի միայն քու սիրոյդ համար...»։ Բայց կրնա՞յ միթէ վրիպիլ որ եւ է բան քու ամենատես նայուածքէդ, որ գիտէ թափանցել ու քննել նոյն իսկ մինչև երկվամուսնեքներուն խաւէ: Օ՛հ, մեր համարոր հաւատքն է, յաւէտ անշէջ՝ մեր ամեն հոգիներուն մէջ, որ կ'ըսէ մեզի թէ դուն տեսար արգարեւ «գոյիւ չափ» ինքզինքնիս քեզի զոհաբերելու մեր յօծարութիւնը, ու երանեցիր նոյն իսկ զմեզ, օրհնելով զմեզ՝ մեր նախանեաց հետ քու կնքած ուխտին հանդէպ մեր ցոյց տուած այս հաւատարմութեան համար: Կը հուստանք, այո՛, թէ օրհնութեանդ այդ շնորհն է որ մեր մէջ փոխարկւեցաւ զօրութեան մը, որ, հակառակ շարունակ մեր վրայ պայթած անհաւորագոյն վտանգներուն, պահպանեց զմեզ մեր գոյութեան ամենէն մեծարժէք էութեան՝ մեր հոգեւոր ու բարոյական կեանքին մէջ: Անո՛ր համար է որ հաւաքուած ահա յաւիտենական այն մատեանին առջև, որուն էջերէն հանձնար դուն ուղղակի խօսիլ մեզի հետ, յիշատակին առջև այն սուրբ մարդոց որոնք զիտցան այնքան իմաստութեամբ և բարութեամբ առաջնորդել զմեզ քու հշմարտութեանդ ճամբուն մէջ, կուգանք մեր սիրոյն, մեր յոյսին, մեր հաւատքին տուրքը մատուցանել քու անսահման իրաւունքին: Փա՛հք քեզի:

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

ԿԵԱ՛ՆՔ, Ա՛Հ, ՆԵՐԷ՛...

Մահուան մրուայրը մեղմող՝ այդն է շուրջան մը հսկայ,
Թարթիչն ի վար խոսերու կը կախուի ցողն իբր արցունք,
Ե՛րգ են ծառերը ջրում, ու հովիթներն ամբողջ խո՛ւնկ...
Կ'իյնայ վերջին արեւին վերջին ճաճա՛նչն իմ վրայ:

Ինչպե՛ս կրցայ հաւատալ ես երազին որ երբեք
Ձեղաւ հոգի ու մարմին, չըծպսեցա՛ւ պահ մ'ինձի...
Հետեւեցաւ քայլերուս միջոց ուրուականն արիւնի,
Ու բացուող վիճն ամեն ժամ գտաւ հոգիս քեւաբեկ:

Օրերն առանց արեւի՝ անօգուտ են, անօգո՛ւտ...
Ինչո՞ւ մուրալ աստղերէն թարածամ շիթ մը լոյսի...
Բանալ, բանա՛լ որ հոգիդ վարար գետի պէս հոսի:

Եթէ աչքերս եղան կոյր՝ էու լոյսերուդ դեմ կապոյց,
Թէ մօտեցար դուն ինձի, ու փնտռեցի քեզ հեռուն,
Կեա՛նք, ա՛ն ներե՛, քեզ գտնել չըղիցցող սա հե՛ք տղուն:

Շրթոս, 1935

ՎԱՀԷ ՎԱՀԵԱՆ

ՎԵՐՋԻՆ ՍԻՒՆԸ

Երբ խուժանին անեղամուռնչ կ'իրերուն՝
Բոլոր բաղաճն իր կոյսերով զոհուեցաւ,
Կասղած՝ ճեսան թակաւին սիւն մը կանգուն,
Համասարած ջնջումէն վեր՝ ուժ անբաւ:

Գետն ա՛լ ոչինչ ունեւ իր մէջ ցոլացող՝
Աստղերէն զառ գիւերներուն անասուած,
Ինկա՛ծ էր ալ յետին մարմարն ու կոթող,
Ու քարն ու մարդ իրարու հետ խառնուած:

Սակայն սի՛ւնը... Խուժանը չէ՛ր հանդուրժեր
Աւերէն վեր՝ այս քարացած կայծակին.

Ան փռուած թանաքի մը հուսկ սիւնն էր,
Պէտք էր կոտրել զա՛յն ալ, քափով մը ուժգին:

Ջնջումի մեծ գործին համարժեքն չ'էր ամօք,
Հարկ էր քանդել զա՛յն ալ, զա՛յն ալ, եւ ի՛սկոյն,
Հարկ էր որ մահը կասարեալ ըլլար հոգ,
Ոչ մեկուն ալ չ'ը ճայե՛ր ո՛չ մեկուն:

Եւ, կապարէ ամայ մերկի, խոյացաւ
Ջնջումի սեւ խուժանն հպարտ սիւնին ոտք.

Աչքերնուն մէջ կը մխար եղեռնը խոնաւ
Խաչուած քաղիին ուր չունեւ մահն ալ աղօթք:

Բրիչն որ զարկաւ՝ իրեն հետ ետ բերաւ միայն
 Քանի մը փռուր այն յաղթ սիւնեն աղամանդ,
 Եւ սուր սապարն որ խոյսացաւ հեղեղ զայն
 Կայծ մը միայն ծնաւ ծոցէն անհնազանդ։
 Խուժանն, անզուսպ, իր զայրոյթը կը գոռար,
 Հայդոյելով փռուրներուն ու կայծին.
 Այն ասեմ մէկն ելաւ մինչեւ սիւնին ծայր,
 Եւ հաստ պարանն անոր կտպեց, Քաշեցին։
 Հազար բազուկ ֆաշեց պարանն ամբողջինդ,
 Խոյակին շուրջ՝ նռնչեց պարանն՝ հեզնալիր,
 Յետոյ փրթաւ։ Խուժանն ինկաւ մեծաշունչ,
 Եւ ակամայ համբուրեց հողը կարմիր։
 Փորեցին հողը սիւնին շուրջ այն ասեմ.
 Բայց խարխախն էր մօր մը սիրոյն շափ խորունկ.
 Քանի բըրիչը կը պեղէր մոմալէն,
 Միտս կը ցայտէր նոր մարմար մը կարնարցունք։
 Այն ասեմ մնաց ջնջումի փորձը վերջին,
 Գերազոյն հիգն որ Սասանը կը լացներ...
 Կագրաթաթաւ ձորձեր սիւնին կտպեցին
 Եւ հերմակ սիւնը լիզեցին խօլ բոցեր։
 Բեհեզէ նուրբ ի՛նչ լոգիկներ կոսեցաւ,
 Ամարայնի շուրջպետներ ի՛նչ աղուտ
 Զորս երեկ դեռ կը ծփացներ հովն աղու,
 Կ'այրեին այժմ այն սիւնին շուրջ մենաւոր։
 Բոլոր զոհուած աղջիկներու շղարժին
 Մալեբունն սակ դեռ պահուած շնորհն էր արգեօֆ
 Ու երբ սիւնին շուրջ բոցերն ալ լռեցին՝
 Հազիւ ծուխի ծիր մը բողած էին լոկ։
 Միտս նոյնն էր սիւնն, ըսպիսակ, խոթիս կուսական՝
 Յուերժուրեան շառայնն ելած այս մարմար...
 Երկա՛ր կռիւնչ մ'արձակելով գոհուրեան
 Աղուաւ մ'եկաւ յանկարծ բառիլ սիւնին ծայր։
 Սիւնն որ ալ չէ՛ր գրկեր սաճարն Ասքոյն,
 Այլ չէր բազուկն որ սերն անհուն վեր բռներ,
 Հիւրընկալած էր փսուրեան սեւ թռչունն,
 Եւ ո՛ւժն էր դեռ Ներման, հին Սերն ուներ դե՛ռ։
 Խորհուրդն ուներ դեռ կործանուած Տաճարին,
 Զի կ'ընդունէր խուժանն ինչպէս աղուաւն այն,
 Եւ որպէսզի յաղթող Սիրոյն հասային՝
 Զարդերէն վեր՝ այս մենիկ սիւնն հարկ էր միայն։
 Ի տես սիւնին բազմաշարշար ալ մի՛տս նոյն,
 Մոմալէն, վաղանցուկ ամպ փոթորկի,
 Փախ տուած էր ալ սեւ խուժանն անանուն,
 Զր պատմելու ուխտով այս սիւնն՝ ոչ ոքի։
 ... Եւ հորիզոնն էր ջինջ, քափա՛ւր խուժանէն.
 Կը կանգնէր միտս սիւնը մինակ, մահէն վեր,
 Դանկերուն մէջ կը սուլէր հովն ուժգնօրէն...
 Սիւնն, անկաշականդ Եսն հայ ցեղին, կ'ունկեղէր։

ԵՒՈՒԱՐԻ ԳՕԼԱՆՃԵԱՆ

ԵՐԱԺՇՏԱԳԻՏԱԿԱՆ

ԿՈՄԻՏԱՍ ՎԱՐԳԱՊԵՏ

ԱՆՁԸ ԵՒ ԳՈՐԾԸ

Կոմիտաս Վարդապետ ոչ էս է: Ահա՛ որ, բանաստեղծին բառերով, «ինչպէս որ ըստ ինքեան»՝ Յուդիտինութիւնը զայն կը փոխէ» (*): Մահը հկաւ վերջապէս եւ իր ախտէն՝ որ զինքը տարիններ է ի վեր այլակերպած էր, զինք իր հանճարէն բաժնելով ու իրր քայքայեցող, տարադնուած էութիւն շարունակելով պահել սակայն մեր խեղճ ու անկոր կարեկցութեան աչքերուն դիմաց, մահը հկաւ ազատելու զինքը և հաստատելու վերջնապէս իր իրացնէ Ան-ծին սքանչելի միութեանը մէջ:

Հիմա կրնանք կանգ առնել իր առջև. կանգ առնել ինչպէս յաճախ պէտք է ընենք, ու խեղճօրէն մարդկային նկատմունքներէն վեր ու ազատ՝ գոտտ հոգեկան իր զիմացծին մէջ զինքը դիտել, այնպէս ինչպէս իր մահուամբ Յուդիտինութիւնը այլևս կ'ընդունի զինքն իր մէջ:

Զինքը ճանչցայ, — ներուի ինձ հոս այս անձնական յիշատակը, հի՞ է զայն կուտամ անոր համար է որ կը թուի ինձ թէ անիկա յատկանշական է ընդհանուր տեսակետով մըն ու —, զինքը ճանչցայ 1910ի միջոցներուն, Բարիկ՝ ուր ուսանող մըն էի հազիւ երիտասարդ: Այն տոհմները Բարիկը կ'ապրէր գեղարուեստական իր ամենէն կենսալիւր շրջաններէն մէկը: Կիրակնօրեայ մեծ համաժողովային հանդէսները և գուսանիւրդական ու պարային ներկայացումները անհունօրէն խոսնողաւոր միջոցներով մը մէջ կը բերէին խառնելու, երբեմն իրարու զգժմ նետելու երաժշտութեան էն հոսովու ու մոգական հոսանքները. մէկ կողմէ դեռ միշտ աշխարհակալ՝ տիտանեան հզօրութիւնը Վականեան նը-

ւազին, բայց միւս կողմէ ուրիշ անդիմազրելի հմայքով մը արդէն յայտնուող ու ինքնագրաւող թովչութիւնը Տէպիւսի և Ֆրանսայի միւս նոր վարպետներու երաժշտութեան, ու զարձեւող Ռուսներուն բերած ձայներու, ձեներու ու զոյներու տարաշխարհին միեւնոյն ատեն բարբարոս ու գերազանցօրէն նոր բարեկաստի մարդիկ նորահրաշ թարմութիւնը — Տիակիւնֆեան հարկիյիս երջանկապոյն օրհիւն էին:

Փիլիսոփայութեան ուսանող էի, բայց արուեստի կրօնին նորընծայի մը անհուն խանդովը տարուած էի գեղեցկութեան այդ բոլոր անդիմազրելի ուժերէն:

Ի՞նչ էր այն ատեն ինձ համար իմ ցեղիս երաժշտութիւնը: Ինչպէ՞ս կ'արժեւորէի զայն երաժշտական խղճմտանքիս մէջ. — իբրեւ աւելի քան արհամարեի քանա-կութիւն մը:

Պոլիս՝ ուրիշ եկեր էի, իբր հայ երաժշտութիւն՝ լսեի էի նախ երգեցողութիւնը մեր երջանիկ արաքուններուն: Ի՞նչ կար անոնց մէջ որ կարենար գրաւել զիս արդէն հոն իսկ Պէթհովէնով, Շուստրով ու Շօթենով կազմուած իմ ճաշակիս մէջ: Թե-րևս անոնց տակը, ազօտ կերպով, խորունկ բան մը կը նախգայի. բայց այդ բանը անյայտ կը մնար ինձի յաւէտ այդ խըմբովին ազադակող զայրներու ձայներուն անկարգութեանը մէջ ու մենկիւրդ վարպետներուն բոլոր մեղկ քաշքշաքներուն, կոյկոյկներուն ու արեւելեան փուճ զարդալուրու մներուն տակ: Այգային եղանակները, Արիֆ հայկազունի տեսակէն. չէր արժեք անոնց խօսքը իսկ ընել, հայ բառերու վրայ երազական էն ծթած տեսակի երաժշտութիւն էին անոնք. ընդհանրապէս, մեր տիրացուններուն երազական երգերէն ըմբռնած միակ կշռոյթին, քայլ-

(*) Tel qu'en lui-même l'éternité le change (Baudelaire).

հրդի կշռոյթին վրայ յառաջացող, ծերացած, թուժած ընթացքով մը:— Այսպէս, իբրև Հայ չէի խորհրդ անգամ հայ իրաւցնէ հրաժարուածն մը գոյութեանը՝ ուր մնաց համարձակել անոր կարելիութիւններուն և իրաւունքներուն անդարդադաշտում:

Այս պայմաններուն մէջ էր որ իրիկուն մը հրաւեր մը ստացայ Օր. Մարգարիտ Պապայանէն իր բնակարանը գտնուելու, հոն «Հայաստանէն եկած հայ հրաժարուածեան վարպետ» Կոմիտաս Վարդապետը ճանչնալու համար: Թերահաւատ՝ պոյգի:

Եկաւ Վարդապետը: Գիւղեցիկ չէր: Նոյնիսկ պիտի ըսեմ հակառակը՝ իր սեւ երկայն ուղեկնորքին բռնակցութիւն պաշտօնականութեանը մէջ: Իր ոսկրուտ դէմքով ինծի կը յիշեցնէր Սոկրատի ինչ ինչ դիմաքանդակները:

Պահ մը վերջը սակայն հոր տրուեցաւ ինծի լսել իր մասններուն տակ յառնող առաջին ներդաշնակութիւնները զաշնամուրին ու մանաւանդ իր արձակած առաջին երկարածիք կանչելը մեր ամենի ու քաղցր լիռնիւնէ կարծես վրթած՝ խորհեցող վերաստին Սոկրատին. բայց այս անգամ Պապայանին այն էջին վերջուշունով ուր Պրազատն զոյն կը նմանցնէ Աթենայի քանդակագործներու աշխատանոցներուն մէջ տեսնուող այն խոշոր տղիւղ ու տարօրինակ սիլիկներու քանդակներուն սրճիք պա. հոցներն են սակայն, կ'ըսէ, որ հոր բացուին աստուածներուն կը հօգնէ գիւղեցիկ արձանիկներ յայտ կը բերեն:

Այս մարդը, խորհեցայ, Սոկրատին պէս աստուածային ոգիին իջևան մըն է իր այդ կերպարանքին ետեւ:

Վարդապետը նուազեց ու երգեց: Ժամ մը կամ աւելի տուաւ ինքզինքը, ինչպէս գիտէր ընել այդ, բայցիկ մը մէջ անգամ, այսինքն ամբողջովին: Ու պատահեցաւ իմ մէջս, այն գիշեր, մին հոգիի կհանքին էն տարօրինակ երևոյթներէն որ յայտնատեսութեան մը լոյսին տակ կատարուած դարձը կը կոչուի: Հիշ երազաբոլորէն մը, երաժշտութեան ամենաբարձր տեսակէն, կը յայտնուէր մէկէն ինծի, հետաւոր ցիղային ալքերու մէջ արձագանքներ տալիսնիւնով: Նոր — ու այնքան հին — իսկութիւն մը՝ որ կը փոխէր երաժշտական էսթետիկան, զայն կը շրջէր կարծես: Վարդապետին արուեստ

տաղիտական Անձին մէջէն, մէկէն, դէմ-յանդիման կը գտնէի ինքզինքս ամբողջ երաժշտական հայրենաշարսի մը որուն հպարտ էի ես ալ հեռաւոր կերպով զաւակը եղած ըլլալուս: Կը զգայի հիմա որ ցեղս ունեցեր է իր երգը որ արժանի էր հնչելու ուրիշ մեծ ժողովուրդներու բարձրագոյն ստեղծագործութիւններու համանուագին մէջ, դեռ եւս համեստ՝ գործերու գիծերուն արտաքին մեծութեամբ բայց գեղեցկութեան էն հարազատ որակէն շինուած: — Հայ երաժշտութեան համար Սոկրատի մը պէս մտեր էի այդ բնակարանը, այն իրիկուն. ու Վարդապետը զիս կը զրկէր ետ, իր առաջինի էսթետիկային ինծի դպած՝ Պոդոս մը ըրած ինձմէ:

Անկէ վերջ իր հետեւողն էի այլ եւս. հայ երաժշտական հոգիի մը համար չէր կարելի զինքը ճանչնալ ու չըլլաւ իր աշակերտը:

Հիմա, իրմով համոզուած էի թէ Հայ երաժշտութեան համար կը պատահէր ու պտք էր որ պատահէր ինչ որ աչքերուս զիմաց կ'ըլլար հոն Բարիգի մէջ ոտսականին համար. խորունկ ժողովուրդի մը երաժշտական այբերէն ու քնազգէն ծնած էապէս ինքնօրինակ իսկութիւն մը բերել գեղեցկութեան, որ եւրոպական յառաջացեալ քիմիկին միջոցաւ յայտնագործուած՝ կը մտնէր յաղթական՝ Մեծ Երաժշտութեան բարձրագոյն կալուածներուն մէջ:

ԿԵԱՆՔԸ

Կը սորվէի Վարդապետին կեանքը: Ծառօրինակ, բազմազգայ՝ ու պարզ միանաւայն, ներքին գիծին ուղիղութեամբ:

Կուտինայի մէջ ծնած՝ 1869ին երաժշտութեան մը, կանուխէն կորսնցրեցած իր ծնողքը, տասնեմէկ տարեկանին կ'ընտրուի վիճակով, զրկուելու էջմիածնի Գէորգեան ձեմարանը: Փոքրիկ Սողոմոնը իւր Բէթթահայի գոծարար կը խօսէր հայերէնը, բայց գիտէր ըսել տրդէն բոլոր շարականները ու երբ առաջին անգամ կաթողիկոսին Գէորգ Դ. ի առջև կ'երգէ, արցունքներ, անգիւղ մաղբիլի, կը հօտին ձերունի հայրապետին ազգերէն: Գէորգեան ձեմարանի ուսումններուն կը հետեի եռանդով քանի մը աւելի տիրաւորով մայրենի լեզուին, Բայց

շուտով իր բուն ճամբան կը գտնէ ու աշակերտութեան շրջանէն իսկ կը գրաստութիւնը կը ստանալու արժեքներով ու ժողովրդական երգերու խորունկ հմտութիւնով։ Այն ատեն արեւելահայոց մէջ, հաւանաբար Ռուսերու որինտիկան ազգայնութեան, հարաւորական թէքնիքով հայ երգչին մօտենալու ազգութեան հիմարը գրեթէ էին արդէն։ Ժողովրդական երգերուն համար այդ բանը փորձեր էր բնել տալանգաւոր ու զգրաստ կարաւ — Ռուսերն էլ եկեղեցականներուն համար մանաւորաբար, Մ. Նիկոլեանը։ Զեմարանի աշակերտ Սոլովովները կը բռնէր նոյն ուղին։ Տասնեութը տարեկանին տարեկան գեղարար կը ձայնագրէ ու քիչ ատեն վերջ կ'ընէր իր աշակերտութեան բազմաթիւ երգեցողութեան համար եկեղեցական եւ անոր գործը պիտի ճանչնար։ 1890 ին սարկաւազ կը ձեռնարկուի, իսկ 1893 ին աւարտելով Զեմարանի ուսուցչական ընթացքը արեւելահայկան ուսումը կ'ընէ կոչուելով Կոմիտաս, խանդավառ ընտրելով իր պաշտած ուսուստին հասնելու խորագրով ուղին, հոգեւոր կեանքի ուղին։

1896 ին Ռիբինսկիի Հայրենի, Մանթաշեանցի ծախքով զինքը կը դրէ Պետլին իր բուսանող պետական երաժշտանոցին։ Երկու տարեկան Վարդապետը կ'աշակերտի նշանաւոր Եսախիմի յանձնարարութեամբ մասնաւորաբար Շմիտի որ կը քաջալերէ զինքը իր տարէն ընտրած ազգութեանը մէջ, իր ցեղային փոխադրութեան նորոգութիւնը։ Կոմիտաս Վարդապետ կը հետեւի նաեւ Պետլինի համալսարանին երաժշտագիտական ու փիլիսոփայական դասընթացներուն։ Երեք տարեկան, 1899 ին կ'աւարտէ իր ուսումը ու կը վերագտնար էջմիածին։

Այն ատեն կը սկսի իրեն համար իր գործին տաղանքը հաւաքելու կարեւոր շրջանը։ Զեմարանին մէջ երաժշտութեան ուսուցիչ է Ս. Էջմիածին տաճարին զբոսաւոր։ Ուսումը կը պատրաստէ եւ պատարագի ու ինչ ինչ շարականներու բազմաթիւ երգեցողութիւնը կը մշակէ։ Բայց ամառները արեւելեան Հայաստանի զանազան շրջանները կը պտտի, մեր հին ու նոր աշուղներուն հետքերուն վրայէն, այս անգամ իւր երաժշտական իմաստով մշակուած երաժիշտ։ Գեղջուկներու կեանքին կը

խառնուի, ու իր էն հարազատ ուղին կը խմէ, խորագրէն երաժիշտ ժողովուրդի մը, որ հայ ժողովուրդն է, ստեղծած ու ապրած երաժշտութիւնը՝ զայն իսկապէս կ'երգող ճանչնալու ու ճաշակելու համար։ Կը հաւաքէ, կը ձայնագրէ հարիւրաւոր, հազարաւոր երգեր։ Միեւնոյն ատեն կը ճանչնար հարեան ժողովուրդներու տոհմիկ երաժշտութիւնը, քրիստոնեայ, պարսկական, վրացական։ Այդ ամէնը պիտի ուսումնասիրէ, բազմաթիւ ու պիտի գտնէ իրեն, երաժշտական գիտութեան ցոյցման քննարկը։ Ըլլայ եկեղեցական ըլլայ աշխարհիկ հայ երգերու մեկնութեան ու դաշնաւորման աշխատութիւններու երկրորդ՝ բայց աւելին աշխատէ գիտակց շրջանին է այս Վարդապետին։

1904 ին արդէն հասնելու է ին իր ուսուստին առաջին կտուղները։ Ու կը սկսի իր առաքելութեան։ Հայ երաժշտական ինքնուրոյն գեղարարութիւնը ճանչնալու, սիրելու, անով ազգային խորագրին գիտակցութիւն արթննալու ու անով դարձնել, օտար յառաջողութեան ազգերու առջև հայ բարձրագոյն մշակութիւնը մը ճշմարտութիւնը յայտնաբերելու իր առաքելութեան։

Նախ Կովկասի մէջ, Էջմիածին, Երեւան, Թիֆլիս, Բագրու տրուած համերգներով։ Երաժշտութեան ուսուցչական կ'ընէ 1906 ին։ Ի Բարիկ, Պետլին, Զուրիկ, Իրոյ եւ Իսախան զանազան քաղաքներուն մէջ սարքուած նուագահանդեսներով եւ դասախօսութիւններով։ Այդ բոլորը ապահովելու յայտնութիւններ կը բերին Եւրոպայի հասկնող հասարակութեան։ Ինչպէս Պետլին եւ Բարիկ գտնաբերուած միջուկային երաժշտագիտական համաժողովներուն իր բրած հազարագրութեան թիւնները՝ երաժշտութեան գիտուններուն։

1907 ին վերագործած է Էջմիածին։ Կը շարունակէ իր գործը անոր բոլոր ուղղութիւններուն մէջ։ Բայց արեւելահայկան իր շրջապատէն իրեն պատճառուած ինչ ինչ դառնութիւններ որոնք ինքնին հասկնալի են սակայն։ 1909 ին արցունքը աչքին կը բաժնուի Էջմիածինէն։

Կուգայ Ղուլիս. ու այլեւ ժողովրդական խանդավառութեան ծովի մը մէջէն յազարական ընթացք մըն է իւրը։ Այս այն շրջ-

ջանն է ուր Վարդապետը կը բաղձապատկէ կարծես ինքզինքը հասնելու ամէն ուր և ինչ բանի մէջ որ իր առաքելութեան կոչումը կը կանչէր զինքը: Պոլիս, Իզմիր, Եգիպտոս, դարձեալ Բարիք ու զարծեալ Պոլիս իր համերգները ու դասասօսութիւնները, իր անձը ինքնին կը տարածեն անպատմելիօրէն սրտազեղ Մէն Ոգեորուութիւնը որ արկային կեանքի վերագործած գարունի մը այդ շրջանին իր բուն գիւմազիձը կը հագցնէ: Ձրանսական և ոռուսական նորագոյն երաժշտութեան հետ իր շփումը նոր ու գերազոյն կատարելութիւն մը բերած է հիմա իր ստեղծագործութիւններուն: Հիմա բոլորովին Մէնն է իր գեղեցկապիտութեան ու անոր իրազորման միջոցներուն: Ու Պոլսոյ իր բնակարանին մէջ զոր կը բաժնէր նկարիչ Փանոս Թէրլէմէզեանին հետ և որ պոսահայ մտաւորականութեան համար հայ արուեստի օճակ մըն էր զարմած, համերգներու պատրաստութեան բոլոր յօգնութիւններէն յետոյ, անգագրում իր աշխատանքներն հնչող երաժշտագիտութիւնը կառուցանելու, հիմնելի հայ երաժշտանոցի մը իբր գաղափարաբանական խարխիւ, իր աշակերտներուն հասնելու, հայ ֆուլքրտոյ և եկեղեցական երաժշտութիւնը նորագոյն և գեղեցկագոյն գործերով օժտելու: Կը սկսի նաև երաժշտութեան մեծ սեռերուն մէջ իր անձնական գործը բերելու աշխատանքներուն: «Անուշ»ին վրայ Օրեոնայի մը պատրաստութեան:

Ու այս այսպէս՝ մինչև 1915—16ի ճակատագրական թուականը...

ԱՄՐՈՂՋԱԿԱՆ ԵՐԱԺՇՏԸ

Ինչ եղաւ Կոմիտաս Վարդապետ իբր երաժիշտ: Մէկ կողմէ կայ ժողովրդական զգացումը որ Հայ երաժշտութեան ստեղծիչը, գոնէ վերստեղծիչը կը համարի զինքը. իր բերած երգերը պարզապէս իր անուովը կը կոչէ. «Կոմիտասի երգեր»: — Միև ծայրին կը հանդիպինք բարդոյ — յաճախ կովկասահայեր որ իրմէ իր առաջին փորձերը գիտեն միայն շատ անգամ, կամ ուրիշներու որ երաժշտութեան կէս հասկողներն են — և որոնք գինքը կը համարեն երգերու պարզ հաւաքիչ մը ու զաշխատարող մը լոկ:

Ճշմարիտ գնահատում մը իբր երաժիշտ մեծ Վարդապետի արժէքին պիտի պահանջէր աւելի ուշադիր ու խորացող քննութիւն մը իր գործին ու անձին:

Յայտնի է թէ երաժշտութեան արուեստը մեծ կալուած մը կը ներկայացնէ որուն մշակները բաղձատուտակ գործունէութիւններով կ'ընեն: Կան երաժշտութեան տեսարանները, պատմաբաններն ու քննադատները որոնք արուեստին տեսութեամբ կը պարապին, անոր օրէնքները կ'որոհեն, անցեալ ու ներկայ ստեղծագործութիւնները կ'ուսումնասիրեն ու կը գնահատեն: Կան երաժշտական գործերը ստեղծողները բուն իսկ. յօրինողները, compositeurներ: Կան և անոնք որոնք ստեղծուած գործերը կը մեկնեն ու իրենց վարած նուագախումբերուն եւ երգչախումբերուն միջոցաւ կը գործադրեն գանձք. երաժշտական վարիչները, chef d'orchestreները, chef de chœurները: Կան վերջապէս ուղղակի գործադրողները երաժշտական ստեղծագործութեան, նուագի ու երգի վարպետները, virtuoseները: Այս գանազան գործունէութիւնները միևնոյն արուեստին պատկանելով հասարակաց կարողութիւններ պահանջելով հանդերձ կ'ենթադրեն տակաւին իւրաքանչիւրին յատուկ թէքնիքներ, ծանօթութիւններ և շնորհներ: Այնպէս որ յաճախ այս կալուածներէն մէկուն մէջ փայլողը կրնայ անարժէք ըլլալ միւսներուն մէջ. ստեղծող մը, նոյնիսկ մեծ ստեղծող մը երաժշտական գործերու՝ կրնայ շատ քիչ բան գիտնալ երաժշտութեան պատմութեանն կամ տեսաբանութեանն կամ բնաւ չըլլալ երգի կամ նուագի վարպետ մը. և փոխադրածաբան:

Արդ պէտք է նախ գիտել թէ Կոմիտաս Վարդապետ այս բոլորը եղաւ միանգամայն՝ Հայ երաժշտութեան համար: Այսինքն եղաւ ամբողջական, intégral երաժիշտ մը: Ու աւելցնել և ընդունել անմիջապէս թէ այդ բոլորը եղաւ իսկապէս ինքնատիպ խորունկ տաղանդով մը:

ՏԵՍԱԲԱՆԸ

Կոմիտաս Վարդապետ կը ներկայանայ նախ իբրեւ Հայ երաժշտութեան մեծ տեսաբանը: Մանաւանդ Պեռլիին մէջ իր եւ

րաժշտական ուսումը խորացնելէ վերջ իր մեծ մտահոգութիւնը եղաւ Հայ Երաժշտութեան յատուկ օրէնքներուն թափանցումը: Ու արդէն Պետլինի իր տարիներուն կ'ըսկսի շարք մը գործերու որոնք ուսումնասիրութիւններ են հայ կրօնական եւ աշխարհիկ երաժշտութեան մասին ու նաեւ հայոց հարեան ժողովուրդներու երաժշտութեան՝ — Պետլինի Երաժշտանոցին ներկայացուցած իր ուսումնասիրութիւններէն մէկը քրտական հրգիթու մասին է:

Կոմիտաս Վարդապետի այս հմտական ու տեսարանական որոնումներուն արժէքը հասկնալու համար հարկ է գտնոքք ըմբռնել իրենց առաջնորդող զաղափարին ու ոգիին մէջ որ կը տարբերի սոցիալական հմտութեան մը տունէ տուտղ սկզբունքներէն: Մեր զբաղանքութեան ու գտնազան արուեստներուն մասին եղած բանասիրական ու հնարանական աշխատութիւնները շատ անգամ ամուլ եղած են, գործերուն բուն իսկ արուեստագիտական հոսկացութեան եւ մեր նոր ստեղծագործութեան կարելիութիւններուն տեսակէտով, որովհետեւ անոնց մէջ ընդհանրապէս հմտութիւն կայ հմտութեան համար լոկ: Գործերու թուում, թուակարգութիւն, ժամանակագրական ճշգրտւ, անոնց արտաքին ու նրբական նկարագրութիւնը, անոնց մէջ տեսնուած օտար ազդեցութիւններու եւ տարբերու յայտնաբերում. ահա ինչ որ շատ անգամ ըրած են ու կ'ընեն մեր եւ նոյնիսկ ուրիշ ազգերու բանասէրներն ու հետաքննողները:

Բայց այդ բոլորը եթէ կարեւորութիւն մը ունին, այդ կարեւորութիւնը արտագեղագիտական է. քաղաքական ու քաղաքակրթական պատմութեան տեսակէտով, կեղաբանական ու լիզուագիտական տեսակէտով կ'արժէ միայն: Գործերու բուն իսկ արուեստագիտական հոսկացումը, արժեւորումը ու մանաւանդ նոր ստեղծագործութեան աշխատանքը ոչինչ ունին սպասելիք այդ տմենէն: Այս վերջին տեսակէտներէն էականը այն չէ որ, օրինակի համար, գիտնաքք թէ այդ գործերուն մէջ կան շատ մը բաներ օտարէն փոխ առնուած — աշխարհի մէջ չկայ արուեստի գործ մը որ ազդեցութիւններ կրած չլլայ, նրբապէս սնած չլլայ գնաագան օտար տարբերէ:

Խնդիրը այն է թէ ինչպէս այդ բոլոր ինքնակ կամ օտարամուտ տարբերէն էապէս նոր ու ինքնատիպ ստեղծագործութիւն մըն է կատարուի: Խնդիրը այդ իւրացնող եւ նորաստեղծող ուժին օրէնքները, նկարագրերը, ոգին ի յայտ բերելն է: Այն ոգին որ իւրաքանչիւր իրացնէ ստեղծագործութեան խնդիրներն իսկ է եւ որո՞վ բան մը կ'արժէ այդ գործը հակառակ բոլոր փոխառութիւններուն եւ որո՞վ իւրացէս կարելի է հասկնալ այդ գործը: Այդ իսկութեան գիտը միւս կողմէ մեծ արժէք կրնայ ներկայացնել ազգային արուեստի նոր իրագործումներուն համար, որովհետեւ կենդանի աւանդութեան մը ինքնատիպ ոճին մէջ ճամբայ մը կը յուսնէ նոր ստեղծագործողներուն:

Կոմիտաս Վարդապետի երաժշտագիտական որոնումները այս ոգիով եւ ուղղութեամբ կատարուած են ու ասկէ կուզայ անոնց անկշռելի կարեւորութիւնը:

Ըսի որ Հայ երաժշտութեան հետ իր ուսումնասիրութիւններուն առարկայ ըրած է մեր հարեան ժողովուրդներուն՝ քրիստոնէութուն, արաբներուն, պարսիկներուն, վրացիներուն եւ բիւզանդական երաժշտութիւնները եւս: Այս բանը կարող կ'ընէ զինքը անշուշտ մէկ կողմէ ի յայտ բերելու մերինին կրած ազդեցութիւնները, բայց մասնաւոր խորագրային հասկնալու է չէլատելու ինչ որ մեր արուեստին մէջ կայ էապէս ինքնորոշ եւ թրով մեր արուեստը կը հակադրուի միւսներուն: Այդ բոլոր հրագիրը մակերեսային խոդութեան մը համար պիտի չփոխուէին ու նոյնացուէին առեւտրեան անորոշ պիտակին տակ: Բանի մը յիշէ՛ եւ յիշէ՛ ու քանի մը երկարաձիգ կանչէ խափուելով օտարներ շատ անգամ այդպէս, կը տարուին նոյնացնելու հայ ժողովուրդական երգը քրտականին հետ: Իսկական թափանցումը զոր կը կատարէ Կոմիտաս Վարդապետ այդ տարբեր երաժշտական ֆօլքլօրներուն հաւասարապէս, կարող կ'ընէ զինքն բռնելու եւ չէլատելու էական եւ սկզբնական ինքնուրոյնութիւնը հայ երգին այդ բոլոր միւսներուն դիմաց: Նոյն բանը նաեւ մեր կրօնական երաժշտութեան եւ ասորական ու բիւզանդական եկեղեցական երգին փոխարարեութեանց խնդրին մէջ:

Ու այս բոլորը կոտորւած են ոչ թէ լուկ հայ երաժշտութեան ինքն իր մէջ հասկացողութեան համար այլ նաեւ անոր արդիական վերամշակութեան և նոր ստեղծելի գործերուն ինքնատպութեան մտահոգութեամբը: — Որովհետեւ եւրոպական թեքնիքով նոր հայ երաժշտութիւն մշակելու գործին մէջ հայ երաժշտութեան ինքնուրոյն օրէնքներուն տգիտութիւնը անգոյն կամ պարզապէս եւրոպական բնաւորութեամբ գործերու պիտի ուռնչորդէր հայ երաժշտները: Եւ ընդհանրապէս, ինչպէս կոմիտասի ըլլայ կօնական ըլլայ ժողովրդական երաժշտութեան դաշնաւորման պարագան է այդ, հայ երաժշտութեան յատուկ օրէնքներուն եւ նկարագրին իրական ճանաչումը պիտի բերէր, հակառակ եւրոպական թեքնիքին գործածութեան, էտպէս ինքնատիպ հայ ստեղծագործութիւններ, որոնք ատով իսկ ուսուցով միայն արդէն, եւրոպական արզի յառաջացեալ երաժշտական տրուեստի տեսակէտով ալ, եւրոպական ճաշակին համար այլ, նոր իրապէս շահեկան գործեր պիտի ըլլային:

Համոզուելու համար ասոր կը բաւէ բարտասեղ Հայ Պատուարդի Կոմիտասեան և Եկմալեան դաշնաւորութեանը:

Հայ երաժշտութեան տեսաբանութեան նուիրուած Վարդապետին հրատարակած գործերը փոքրաթիւ են. այդ մասին իր կարեւորագոյն երկասիրութիւնները անաւարտ մնացին ու շատեր ծրագրային վիճակի մէջ միայն. այս՝ մեծ գծախտութիւն է անշուշտ հայ երաժշտութեան տեսաբանութեան ու պատմագրութեան համար:

Բայց այդ փոքրաթիւ երկասիրութիւններուն մէջ և այն դասախօսութիւններուն ու հաղորդագրութիւններուն մէջ որ կուտար ինք այդ նիւթերուն շուրջը, ի յայտ բերուած են արդէն հայ երաժշտութեան յատկանիշներուն եւ օրէնքներուն մասին ամենակարեւոր ճշմարտութիւններ: Վարդապետը ճշգրտ է արդէն մէկ քանին այն օրէնքներէն որոնցմով հայ երաժշտութիւնը ինքնուրոյն բնոյթ մը կը ներկայացնէ բաղդատմամբ եւրոպական դասական երաժշտութեան մէկ կողմէ՝ և հարեւան ժողովուրդներու երաժշտութիւններուն միւս կողմէ:

Ունինք նախ հայ երաժշտութեան կըլեական (rythmique) ինքնատիպ կառուցութեան օրէնքը: Ծանօթ է թէ եւրոպական դասական երաժշտութիւնը շինուած է 2ի, 3ի, 4ի չափերուն վրայ, կանոնաւոր ու միօրինակ ընթացող եղանակներով: Երաժշտական նախադասութիւնը անոր մէջ, բաժնուած է քանի մը շատ անգամ հաւասար հատուածներու (ինչպէս քառակուսի կոչուած նախադասութեանց պարագային) և անոնց մէջ ալ բացի նախադասային կըլեականը շնչաւն միւսները միշտ հաւասար թուով ամանակներով կը վերագրանան: Ատէ՛ք՝ այդ երաժշտութիւնը գրելու դրութիւնը որ չափի իրարմէ հաւասարապէս հեռու գիծերով կը բաժնէ երգին թաւալումը: Եթէ եւրոպական ձայնագրութեամբ ստիպուած ենք գրելու այսօր հայ երգերը, անոնց կիրարկուած այդ դրութիւնը պէտք չէ տանի միզի կարծելու թէ այդ երգերը եւրոպականներուն կընկալուած թիւնը, չնշտաւորումը ունին: Այսպիսի սխալ մը տնճանայելի պիտի դարձնէր հայ երգը: Այս պատճառաւ իր հրատարակած երգերու առաջին հաւաքածոյին սկիզբը Վարդապետը կը զնէ կարեւորագրութեան մը ուր կ'ըսէ. «Հայ ժողովրդական երաժշտութեան մէջ չնշտն ու ամանակը՝ իրարուց անկախ են. ուստի այս երգերն ասելու է հենելով բառերին ու խաղերի վերայ դրուած նիշերին և ոչ թէ տրեմոսեան երաժշտութեան չնշտական օրէնքներին»(*): Այս պատճառաւ գործեալ իր Պատարագին մէջ Վարդապետը կը հրամարի նոյն իսկ յաճախ եւրոպական մեթոտին պահանջած չափի գիծերու գործածութենէն:

Այնպէս կենդանի է ազատ ու պէպտիսուն հայ երգի կընդհանրականութեամբը: Ան կը նմանի շատ աւելի յունական հին երաժշտութեան մէջ գոյութիւն ունեցող բայց յոյն բանաստեղծութեամբ միայն կիրարկուել և՛ մէջ մեղի հասած կընսկականութեան: Հայ երգին մէջ կան իբր անոր կընսկական միութիւնները՝ երկար ու սուղ, չնշտուած եւ անշնչտ վանկերու տիպար խումբեր (temps-type), և այդ տիպար խումբերէն տարբեր տեսակներ միանալով կը կազմեն երաժշտական հատածը

Տե՛ս Հայ Քնար, էջ 4:

(mètre) և հատածներու միացմամբ երաժշտական նախագասութիւնը: Այսպէս կազմուած ամբողջներու վերադարձը կ'ըստեղծէ կտորին կշռութեան ամբողջական ձեւը: և յառաջ կը բերէ կշռոյթային միութեան զգացումը:

Այսպէս Պինկէտը երգին մէջ. (սուղ վանկերը կը նշանակենք ս նշանով, երկար վանկերը գծիկներով. շնչառւած ամանակները վրան դրուած շնչառով, ստորակէտները կը բաժնեն temps-typeերը և շնչ գրիները հատածները):

ս — —, ս ս — — / ս — —, ս ս — —
Ինչու Պինկէտը մը ար Պաղի ալ արար զբարս
Ինչու Կար յոյն առաք անձեռ Եւ գերի դառար

(2 անգամ)

ս ս ս — —, ս ս ս — — / ս ս ս — —, ս ս ս — —
Երէն Կոնստանտինոպոլս կոնստէրէմ Կոնստէնտինոպոլս
ս — —, ս — —, ս — — / ս — —, — —, ս — —
Գրկոն Գրկոն Գրկոն Կոնստէնտինոպոլս Կոնստէնտինոպոլս
Եւ այլն (2 անգամ)

Հին յունական կշռականութեան տեսակէն չէ՞ աս: Կշռական այս կառուցուածքին քով եւրոպական դասական երաժշտութիւնը կշռական տեսակէտով տղայական պարզութեամբ մը շինուած կը ներկայանայ: Դրութիւնը հոս ըլլալով շատ աւելի բարդ անով հայ երգը բաղդատմամբ եւրոպական դասականին կշռականօրէն աւելի կենդանի, եռանդուն, այլազանեալ ու շահեկան երևան կուգայ: Ասիկա մին է այն պատճառներէն որ հայ երգերու ունեւորութիւնը մեծապէս հետաքրքրական կը զարմնէ եւրոպական նոր երաժշտութեան վարպետներուն, որոնք իրենք ալ դասական կշռականութեան կապուած միօրինակութենէն տեղեկ յունականին, հետեւաբար և մերինին, տեսակէն կշռականութեան մը նախընտրութիւն կուտան իրենց գործերուն մէջ:

Կոմիտաս վարդապետի մշտական փառքը պիտի մնայ հայ երաժշտութեան կշռական կառուցուածքին այս օրէնքին դիտոր: Բայց նոյնքան կարեւոր՝ հայ երգերու կշռականութեան մասին իր յայտ բերած միւս օրէնքը՝ հայ երգութեան մէջ բառերու շնչառութեամբ վերաբերմամբ: Նախ կը գիտէ թէ բառերու և երգի յարաբերութեան մէջ բնազդաբար իրազորութեամբ կը գտնենք հայ երաժշտութեան կողմէ այն՝ ինչ որ Եւրոպայի երգի, մասնաւորաբար

գոստներգութեան մեծագոյն վարպետները միայն յաջողած են ընելու, ինչպէս Վալկէնը, այսինքն ամբողջական պատշաճութիւն մը բառերու իմաստին և անով անոնց շնչառութիւն ու եղանակի երաժշտական իմաստին և անով անոր երաժշտական շնչառութիւն մէջ: Բանաստեղծական շնչառութեան եւ երաժշտական շնչառութեամբ կը ծածկեն հայ երգին մէջ միջնակէտ շատ եւրոպացի երաժիշտներ, նոյնիսկ մեծերէն, անհոգ են այդ մասին: Իսկ հայ բառերը, կը դիտէ Կոմիտաս վարդապետ, նախականօրէն շնչառութեամբ են իրենց վերջընթիւք վանկին վրայ: Շողովորդական երաժշտութիւնը կը յարգէ այդ բանը ոչ միայն կշռականօրէն շնչառութեամբ այլ վանկով, այլ եղանակի ձայնեկէջին մէջ այդ վանկին զննելով միշտ աւելի բարձր կամ զոնէ հաստատ բարձրութեամբ ձայն մը բաղդատմամբ անոր յաջորդող և հետեւաբար շնչառ շնչառութեամբ վերջին վանկին:

Կշռական այս օրէնքներու գիւտը հայ եղանակներու երգեցողութեան և նուագութիւն ժողովն համար էական ցոյցմունքներ կը բերէ որոնց վրայ կը հիմնէ վարդապետ իր երգիչու և երգերը ուսուցանելու եղանակը:

Հայ երաժշտութեան մէջ ձայնեկէջին ուսումնասիրութիւնը նոյնքան կարեւոր յայտնութիւններու առաջնորդած է զինքը: Իր որոնումներէն կը հետեւի որ հայ երգերու ձայնեկէջը կառուցուած է ոչ եւրոպական դասական երաժշտութեան գործածած երկու առաջ և կրտսիս (gammes majeure և mineure) ձայնաշարերուն վրայ (թէ և անոնք ալ կը գործածուին), ոչ ալ միւս կողմէ արարական-արեւելան ձայնաշարերուն, այլ ուրիշ աւելի բազմաթիւ ձայնաշարերու վրայ որոնք ինչ յունական երաժշտութեան տեսաբաններու գործերուն մէջ անուն ստացած են: Այսպէս հայ երգերը կառուցուած են փոփոքական, ենթափոփոքական, տրէտական, ենթատրէտական, լի տրական, ենթալիտական եւ այլն կոչուած ձայնաշարերուն վրայ: Այս պարագան իր կարգին կը զատորոշէ հայ երգերու հնչականութիւնը թէ եւրոպականներէն և թէ արեւելեան-արաբականներէն: Այս իրողութիւնը, մէկն է այն պատճառներէն որոնցմով հայ երգը արեւելեան քրի-

քշութիւն մը, արեւոտութիւն մը կրելով հանդերձ, մեղկ չէ բնաւ, արիական ոյժի և յստակութեան նկարագրով մըն ալ ու մասնաւոր կը հրապուրէ գոյի:

Հայ երգերու հիմ գոյմոդ ինքնութիւնը ծայնաշարերու այս յայտնաբերումը այս անգամ կոմիտաս վարդապետի գաշաւաւում ման աշխատութիւնները առաջնորդող ըսկզբունքները կուտայ իրեն: Եւրոպական գաշաւաւում մէջ կը տիրէ գասական աւագ և կրտսեր ծայնաշարերէն սերող երբեակի (tierce) ներդաշնակութիւնը: Արդ հայ երգերը առ հասարակ այդ ծայնաշարերուն վրայ հիմնուած չլլալով աւագ կամ կրտսեր երբեակի գործածութիւնը պիտի եղծէր շատ անգամ եղանակներու ներդաշնակային իմաստը, իր Պատարագին մէջ և մանաւանդ ժողովրդական երգերու իր վերջին գաշաւաւումներուն մէջ վարդապետը կ'ըզուշնայ հետեւաբար, երեակներու գործածութենէն ու կը նախընտրէ քառեակի ու հնգեակի ներդաշնակութիւններ ու այս կուտայ, մանաւանդ եւրոպացիներուն համար, մասնաւորաբար ինքնա-

տիպ հնչողութիւն մը իր խմբերգներուն:

Կոմիտաս վարդապետի երաժշտագիտական հետազոտութիւններուն այս արդիւնքները մի քանի օչ միայն երաժշտական կազմութեանը այլ և Հայ պատմական, աղագրական անցեալի հասկացողութեան տեսակետով, Յայտնի կըլլայ որ հայոց ժողովրդական երաժշտութիւնը կուգայ ամենահին, նախաքրիստոնէական աւանդութենէ մը որ հայոց փուլագական-արիական ծագումին նոր ու արտասովոր փոստեր կը բերէ: Բարիզի մէջ 1914 ին զուժարուած երաժշտագիտական համաժողովին մասնակցող երաժշտութեան զիտունները մեծ յայտնութիւններու առջև գտած էին ինքզինքնին վարդապետական հաղորդագրութեան մէջ առաջ բերուած իրողութիւններով: Անոնց լոյսին տակ հայ երաժշտութիւնը կը ներկայանար որպէս այն թերեւ միակ արուեստը որ կ'որոշուած էին յունական և արիական երաժշտութեան մասին կենդանի գաղափար մը տալու կոչուած էր: (Վեջը յաջորդով) Ե. Ռ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԴԱՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ե Ր Ո Ւ Ս Ե Ղ Է Մ Ի Կ Ո Ր Ծ Ե Ն Ո Ւ Մ Ը

ՀՐԵԱՆԵՐԸ ԻՆՁՈՒՄ ԵՒ ԽՆՁՊԷՍ ԿՈՐՄՆՑՈՒՅԻՆ ԻՐԵՆՑ ԱՆԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Պատմութեան մէջ ինչ ձևով, ինչ չափով է որ իրարու կ'ազդեն գաղափարները և իրականութիւնը, աշխարհայեացքները և տնտեսական անհրաժեշտութիւնները:

Արդեօք պատմութիւնը անընդհատ նորանոր գաղափարներու դարգացումը և անոնց իրագործումն է, արդեօք մարդկային կազմակերպութիւնները — համայնք, ժողովուրդ, պետութիւն —, ծագում առած են գաղափարներէ՞ և անոնց դարգացումէն, որ ըստ իր օրէնքներուն անկախ կը գործէ (*), թէ ոչ՞

Մարդկային մտքի դարգացումը և այդ մտքի ստեղծած պետութեան և իրաւունքի գաղափարը

արդիւնքն են ապրելու նիւթական պայմաններուն:

Արդեօք թաղաքական, բնկերային և մտաւորական կեանքը պայմանաւորուած է նիւթական կեանքի ձևէն, վերջապէ՞ս:

Մարդոց գիտկցութիւնն է որ կ'որոշէ բնկերութեան մէջ իր գոյութիւնը, թէ՛ այս վերջինք կ'որոշէ եւ կ'սեղծէ գիտկցութիւնը:

ձեռք է որ գաղափարներու և աշխարհայեացքներու կողքին և նոյնքան ակտիւ կերպով կը գործեն տնտեսական անհրաժեշտութիւնները, բայց արդեօք ի վերջոյ այս վերջինքն են որ կ'որոշեն երևոյթը, ղէպը (*):

(*) Հէկէլի՝ պատմութեան գաղափարաշտ տեսութիւնը:

(*) Տեսութիւնը Մարքսի՝ պատմութեան նիւթապաշտ բնկերութիւնը:

Ընդունինք որ մարդիկ իրենց պատմութիւնը իրենք կը չինեն, այդ պատմութիւնը կը չինեն ոչ թէ իրենց կամովը, նախագծուած յատկա՝գծով և ծրագրով, այլ իրարու հակադրող, իրար խաթմակող բարդ ծաղուծներու սփռաբարեբու-թիւններով, որոնց վրայ նուազ չէ էութիւնով տնտեսական ծգոտներու դերը:

Միւս կողմէն սակայն պատմութիւնը պայ-քարն է ցեղերու, ժողովուրդներու և անոց խո-հրդաւոր էութենէն բխող աշխարհայայացքներու, որոնք ցեղը՝ ցեղին, մշակոյթը՝ մշակոյթին, հա-ւատքը՝ հաւատքին դէմ կը հանեն:

Ընդունինք որ ցեղային որով մշակոյթ, որոշ ստեղծագործութիւն, որոշ ոգի՝ կը պատկանին որոշ ցեղերու: Ժողովուրդներու հոգեկան և մտքի արժէքները տեսակ մը բնադանցական գերագոյն արմատի վրայ հիմնուած են, անոնք ցեղերու կեանքը պահպանող, անոնք գոյութիւնը ապա-հովող նշմարութիւններ կը պարունակեն: Այս կէտը կարեւոր է հրէական պատմութեան ուսում-նասիրութեան համար:

Այս տեսակէտով քննուած՝ հրեայ անկա-խութեան կորուստի պայքարները պատմութեան գննութեան համար ամենէն յատկանշական շրջ-լաններն են:

Այդ պայքարներուն մէջ է որ հրեայ ժողո-վուրդին պետական-կրօնական աշխարհայայաց-քը զլիստոր գործնը, զայն վարող ուժը կը դառ-նայ, որ ի վերջոյ կը դիպուի ռուսութեան աշ-խարհակալութեան զարնուելով:

Ինչ է այդ աշխարհայայացքի էութիւնը, որ հակառակորդ կը դառնայ շրեայ ժողովուրդին և անոր պատմութեան մէջ գոյութիւնը կը պայմա-նաւորէ:

Առանց այլ և այլի կարելի է ըսել որ հրեա-ներու պատմութիւնը՝ պատմութիւնն է իրենց կրօնական աշխարհայայացքի: Ոչ մէկ ժողովուր-դի մէջ կրօնը, պետութիւն և ժողովուրդ այն-քան իրար ծածկող եղբոր կապուած են, որքան հրեաներու մէջ:

Հրեաները խստակրօն միաստուածաւորներն են, կը հաւատան աշխարհը ստեղծող և կառավարող, բարոյական օրէնքները դնող միակ Աստուծոյ մը, որ մեծապիսի հաւատքը հաստատած է: Հրեանե-րու կրօնը հինմած են մարգարէները, աստուա-ծային ներշնչմամբ: Ենթադնաբար կրօնութե-լիցցաւ խոտացած է Մեխիային գալուստը, որ օր մը գալով պիտի հաստատէ խաղաղութեան և ար-դարութեան խիստարդութիւնը:

Հրէական հաւատքի ամենահիմնական գիծը այն է՝ որ անոնք կը կարծեն ըլլալ Աստուծոյ ըն-տեցած էին, իւրաքանչիւ ժողովուրդէն պիտի ծնի Մե-սիան և հաստատէ աստուածային ու յաւիտեանա-կան թագաւորութիւնը:

Հաւատքի այս ուժն է որ հրեայ ժողովուրդի գոյութիւնը կը կապէ աշխարհի ստեղծագործու-թիւնէն մինչև անոր վախճանը: Յաւիտեանկա-նութեան այս հաւատքը մինչև այսօր ամէն հը-րեայի մէջ ապրող գիտակցութիւն դարձած է,

զայն դարերու մէջէն առաջնորդած է, անխոցելի և անխորտակելի դարձուցած է զայն:

Մովսիսական Որէնքը ամփոփուած է հրէա-կան Աստուածաշունչի (Թորա) հինգ մատնանե-րուն մէջ. այս օրէնքները իօրայելի ժողովուրդին համար ի գորու եղող քաղաքական-պետական օ-րէնքներն եղած են:

Թալմուտը, Նոյնպէս հրէական հոգեւոր մատ-եան մը, գրեւոր Աստուածաշունչէն յետոյ, կը բա-ցատրէ մովսիսական օրէնքներու գործադրութիւ-նը և կը պատմէ յետ-աստուածաշունչան դէպքեր: Այսպէս հրեայ գոյութեան հաջքը ուղղակի կապուած է Հրեայ կրօնական աշխարհայայացքի հետ: Հրեայ ստեղծագործութիւն, հրեայ մշակոյթ և հրեայ պատմութիւն հայեցացումն են այդ աշ-խարհայայացքի: Անոնք, սկսած իրենց հին նա-հապետական կեանքէն, մինչև քաղաքական ան-կախութեան կռիւները, վարուած ու տարուած են այդ աշխարհայայացքէն:

Երեսուղէմի կործանումը, Հրեաներու աք-սորը, օւրիշ բաներ չէին այլ կատարուի Մարգա-րէութի ճնշումը, Յաւիտեանականն սահմանուած է տնօրինուած:

Եթէ այս հակառակորդապաշտ հաւատքը կորու-տարեր եղած է Հրէութեան համար, զանոնք դարձուցած է կրաւորական, միւս կողմէն ան պահպանած է հրէութիւնը աշխարհի խորխորա-տին մէջ, Աստուծոյ ընտրով յաւիտեանական ժո-ղովուրդը ըլլալու հաւատքը: Գանձոնք այսօր էր դարձնէ իրենց հայրերու Աւետեաց երկիրը: Ատի-կա ապացոյցն է հաւատքի ուժին, որու մասին կ'արժէ ասանծին զրէնները գրել: Կրօնական աշ-խարհայայացքէն ծնած հաւատքը կը զաւան ժողովուրդը պահպանող ուժ, նշմարութիւն մը, զոր կարեւոր է նշել հրեայ պատմութեան համար:

Այս հաւատքին համաձայն Աստուծոյմի կոր-ծանումը ոչ թէ թշնամիին դերակշիռ ուժերու յաղթանակին արդիւնքն էր, այլ Մարգարէու-թեան կատարումին, զարեւ առաջ գուշակուած, իրենց գործած մեղքերուն համար:

Այդ յանցանքներուն պատճառաւ է որ խախ-տած է հրեայ պետութեան գոյութեան հիմքը: Մարգարէ մը ըսած է. «Մեր մեղքերուն համար մեր երկրէն վտարուեցանք»:

Որո՞նք են մարգարէները, ի՞նչ է անոնց դերը հրեայ պատմութեան մէջ, ի՞նչպէս կորողացեր են անոնք ճնշել հրեայ պատմութիւնը և վարել հրեայ քաղաքական-պետական կեանքը, խառ-նուիլ պետական գործերու և հրեայ պատմու-թեան տեղ իրենց դրոյմը:

Մարգարէները անձեր էին, հոգեկան զօրա-ւոր յասակութիւններ և կարողութիւններ ունե-ցող, Աստուծոյ զրկուած, որոնք էր քարոզէին չմարիտ հաւատքը, կը վերանորոգէին օրէնք-ները, պատրիսեր և ապաշխարութիւններ կը անմահէին ժողովուրդին, երբ անոնք գայիա-կղէին, կը գուշակէին գալիքի դէպքերը, ու վեր-ջապէս կը միխթարէին ժողովուրդը Մեսիայի գա-լըստեան խոտումով:

Անոնք միջնորդներ էին Աստուծոյ և ժողո-

վերադրին միևնույն: Հրեայ պատմութիւնը Մարգարէ-
նեբու պատմութիւնը եղած է, հրեայ կրօնը՝
մարգարէներու կրօնը:

Եթէ հրեաները կուպպաշտութեան են յարած,
մարգարէները զանազան վերադարձուցած են հըը-
մարիտ հաւատքին, պատիժներով սպառնացած
են ժողովուրդին, ինչպէս մեծ մարգարէն, Մովսէս-
էսը: Կարելի է ըսել որ հրեայ ժողովուրդը հա-
ւատքի ժողովուրդ մ'է: (Մովսէսական), ոչ թէ
ազգային ժողովուրդ մը:

Մարգարէներու մէջ կան գործի մարգարէներ,
որոնք թագաւորները զան բարձրացուցած են, հը-
րաշէներ գործած, պատգամներ արձակած, կան
և խօսքի, Բաղդի մարգարէներ, որոնք զուշակած
են ապագան, նախատեսած են գէշ օրերը (Եսայի,
Երեմիա, Եղեկիէլ):

Մինչև այսօր Հրէութիւնը, Նոյնիսկ հրեայ
ժամանակակից ստեղծագործութիւնը դեռ չէ ձեռ-
րագատուած մարգարէներու միտտիկ աղիւցու-
թեանէն (*):

• • •

Քանի որ մարգարէները նախատեսած էին
Երուսաղէմի կործանումը, կրօնական հրեան ա-
տելութիւն չունէր թշնամիին դէմ, որովհետեւ
թշնամին նախախնամութեան վճիռը գործադրած
էր: (Չկայ Յիսուս առանց Յուդայի),

Երուսաղէմի կործանումի իշխատակը կը կա-
տարեն Հրեաները ամէն տարի, հելլական ամ ամ-
սի իննին (Թիշալ պէ ամ), այդ օրուան կրօնա-
շունչ երգերուն մէջ հրեաները թշնամիին դէմ
վրէժի զգացում չեն արտայայտեր, այլ կ'ապաշ-
խարեն և կուլան: Թիշալ պէ ամի գիշերի աւանդա-
պաշտ հրեաները կը նստին ցած թոժուակներու
վրայ, ամէն մէկը իր ձեռքին մէջ մօմ մը վառած,
կը կարդան Երուսաղէմի կործանումին պատմու-
թիւնը և կուլան կրօնուած Հայրենիքին վրայ:

Երուսաղէմի մէջ, Նոյն օրը, հրեաները տա-
հարին պատին առջև կը կանգնին, կ'աղօթեն և
կուլան, որ վերջ գտնէ իրենց քաղաքը: Ատիկա
ապացոյցն է անոնց պատմութեան և հաւատքին
սերտ առնչութեան: Քանի որ Երուսաղէմի կոր-
ծանումը ենովայի կողմէն էր, իրենց գործած
յանցանքներուն համար, ապա ուրեմն ապաշխա-
րութիւնը զիրենք պիտի վերադարձնէ կրօնա-
եալ Հայրենիքը: Ատիկա հաւատքի ուժին ամե-
նէն վաճառ ապացոյցն է, այսպէս պէտք է լինել
Հրեայ ժողովուրդի զիմացկունութիւնը:

Թիշալ պէ ամի կէս գիշերին հրեշտակները
սուգի հաղուստ կը հազնին, զանոնք կը ծածկեն
հողով: Յաւանականը, օրհնեալ ըլլալ անոր ա-
նունը, նստած տեղէն կը չընէ, կը մարէ աստ-
ղերը, որոնք իր առջև են, սուգ կը պահէ իս-

րայէլի ժողովուրդին և երկրին աւերումին հա-
մար: Եւ իր արտասուքները մեծ բաժակի մը
մէջ կը հոսին, երբ այս բաժակը լեցուի աստուա-
ծային արտասուքով, այն ատեն վերջ պիտի գտնէ
Իսրայէլի աքսորը» (*):

Ինչ տպագորիչ է պատկերը, Իսրայէլի Աս-
տուածը կը աղալ Երուսաղէմի կործանումին հա-
մար, Աստուած և իր ժողովուրդը կը ագան աւե-
րումը, կ'ապաշխարեն, որպէսզի վերջ գտնէ Աք-
սորը:

Քանի որ իրենց յանցանքին համար կործա-
նեցաւ Երուսաղէմը, ուրեմն պէտք է ապաշխա-
րէին ու աղային անոր կործանումը: Սուգը խորան
եղաւ եւեայ ժողովուրդի Միտրիքեան, խթան կառու-
ցումի, ինչ որ քանդուած էր, վերաշինուել, երբ
ոնէ ատեն, ոնէ միջոցաւ կարելի ըլլար:

Այդ Սուգն է որ Հրէութիւնը ամենէն նեղ
կայտնի վրայ կը կապէ: Թիշալ պէ ամի եր-
գերը, այսօրուան Պաղեստին դառնալու իրական-
նութենէն շատ առաջ կը պարունակէին այդ իը-
թանը, վերադարձի յոյս կը ներշնչէին ու կը ըր-
նիթարէին Հրեայ ժողովուրդը (Սուգի խորհրդը
շաբաթը կը կուլուի Միթիթարութեան շաբաթ):

Երուսաղէմ իսկային անգամ կործանուեցաւ
586 Ք. Ա., Բաբելոնի Նաբուքոդոնոսոր Ք. ար-
քային կողմէ: Թորան՝ Երուսաղէմի կործանու-
մին պատճառ ցոյց կուտայ կուպպաշտութիւնը,
արեան մեղքը և սպանութիւնը:

Երկրորդ կործանումը կատարուեցաւ Տիտոսի
ձեռքով, 70 Ք. Վ., որ քաղաքը կործանեց և
արդիւնք այնպէս բնակութիւն հաստատել: Աւելի
եղբարկան պայմաններու տակ, Նոյն հռովմէացի-
ները (146 Ք. Ա.) կործանած էին ուրիշ սեմական
ժողովուրդի որ մեծ քաղաքը, կարթագինէն: Ան-
սական այս երկու ժողովուրդներու փոխանցմը
հռովմէական ուժերէ, մտածել կուտայ ինձ ժո-
ղովուրդներու հոգիին մէջ պահուած ատելութեան
մը յայտնութիւնը հանդէպ ուրիշ ժողովուրդի մը,
այն՝ ինչ որ այսօր կը կուլուի ցեղային հոգիի
յայտնութիւն: Նոյն հռովմը, հակառակ իր բազ-
մաթիւ արաւաքներուն, չի կործանեց Հայաս-
տանը ու Պարթևաստանը: Այս խորհրդածութիւ-
նը մեզ հետուները կը տանի, մեզ՝ մեր նիւթէն
կը չեղանէ:

Նոյնպէս քրիստոնէութեան յայտնութիւնը և
տարածումը հռովմէական երկիրներու մէջ, այլ
կերպ դիտուած, շարժում մ'էր Հռովմէական աշ-
խարհակալութեան դէմ, հրեաներու կողմէ ստեղ-
ծուած ու քաղաքական, տաղանթաւ համար անոնց
բիրտ տիրապետութիւնը: Այն իրողութիւնը, որ
հռովմի հելական սինակովը տրամադրած են հը-
րեաները՝ քրիստոնէաներուն, հաստատել կուտայ
այդ համոզումը:

Պողոս առաքելաւ թույլութեան մէջ առ Գա-
ղատացիս, կը գրէ. «այսինչ չկայ խորի ո՛չ
հրեայի, ո՛չ յոյի, ո՛չ տերոջ, ո՛չ ծառայի, ո՛չ
առն և ո՛չ կնոջ, այլ բոլորը հաւասար էք ի Յի-
սուս Քրիստոս» (Գաղ. Գ. 28):

(*) Սիմէւեան III

(*) Աշխատանքիս վերջը Քարդմանաբար կու
տամ մէկ քանի հրեայ բանաստեղծութիւններու
նմանքներ, ցոյց տալու համար թէ ինչպէս խոր ազ-
դեցութիւն է ունեցած Մարգարէներու ապրումը
հրեայ ստեղծագործութիւններու վրայ:

Մատթեոս Ժ. 34-36 հատուածի մէջ կը գրէ. «պէտք չէ կարծեք որ եկած եմ խաղաղութիւն բերել աշխարհի վրայ, չեմ եկած խաղաղութիւն բերել աւետաւու ալլ տուր, որովհետեւ եկած եմ մարդիկ իրենց հայրերուն դէմ, աղչիկները իրենց մայրերուն, հարսները իրենց կեստերներուն դէմ գրգռելու: Մարդոց թշնամիները իրենց հետ մէկ տան մէջ բնակողները պիտի ըլլան»:

Ասիկայ կը նշանակէ կործանումը հռովմէական կարգ ու սարքին, անոր պետական-ազնուապետական սկզբունքներուն, այլ խօսքով կործանումը Հռովմի աշխարհակալութեան, անոր փոխարէն հաւասարութեան, սիրոյ և եղբայրութեան կառուցումը:

Ազգաւր. քրիստոնէութիւնը փլուցեց Հռովմի հպարտութիւնը, անոր կայսրերը իրենց անբարտաւան հակատենքը խոնարհեցուցին խաչին առջև:

• • •

Երբ առաջէմի և հռովմի միջև առաջին շփումը տեղի ունեցաւ Մակարայեցիներու իշխանութեան օրով: Մարգարէները խորհուրդ տուան և զգուշացուցած էին հրեաները չխառնուիլ աշխարհի քաղաքականութեան. հակառակ այդ խորհուրդին Մակարայեցիները Հռովմ դեպքան շրջակեցին և անոր դաշնակցութիւնը խնդրեցին. ասիկայ մեղանշում էր մարգարէներու պատուէրին դէմ և ըստ կրօնապատկերու, պէտք էր հետևանքը կրէր հրեայ ժողովուրդը:

Դասին թեկնածու Մակարայեցիներ չի կարենալով համաձայնիլ իրարու հետ Հռովմի իրաւարարութեան դիմեցին (63 Ք. Ա.): Պոմպեոս եկաւ Երուսաղէմ և Պաղեստինը կցեց Հռովմէական պետութեան, իշխանական անկախութիւնը իրաւապէս վերջ գտած էր:

Հռովմ իր դէմը պայքարող բանակ մը չգտաւ, այլ ներքին վէճերէն քայքայուած ժողովուրդ մը, զոր առանց մեծ ճիգի իր երկրին միացուցւոյ: Ինք շերտովէտ: Հռովմի օգնութեամբ, Մակարայեցիներու զանը բարձրացաւ, հրեաները իրենց ներքին գործերու մէջ անկախ էին զեռ. (37 Ք. Ա.): Հռովմ շրեաներուն թողած էր Քրիստոսի կրօնական Դատարանը, Սինեգրիտը, հրեաներու Մերոց ժողովը, որուն նախագահը հրեայ քահանայապետն էր:

Այս ժողովի անդամները երկու հոսանքներու էր պատկանէին, Սաղակեցիներ և Փարիսեցիներ, որոնք իրարու դէմ պայքարի մէջ էին: Սաղակեցիներու պետն էր շերտովէտ: Այս վիճակը շարունակեց մինչև Երուսաղէմի կործանումը:

Հռովմէական գրաւումի այս շրջանին անպակաս էին կուրիաները հրեաներու և հռովմէական գաղութին միջև: Հռովմի իշխանաւորները (Պրօ-կուրատոր), կոթնած հռովմէական բանակի ուժին, կամայականութեամբ և լռութեամբ կը կառավարէին Պաղեստինը:

Միջազգայնորէն պատճառ կուտային յաճախ Պաղեստինի հռովմէական և յունական գաղութները: Հռովմէական իշխանութիւնը այս վերջիններուն կողմը կը բռնէր:

Տնտեսական իրողութիւններ փութացուցին զէպքերը: Հռովմի բանակին ծախսերը պարուէ տարի աւելցուցին հրեայ ժողովուրդի թշուառութիւնը, տուրքերը կը կնկեքէին խեղճ ժողովուրդը, աշխատութեան և անթափանչեման ծայրայեղ հոսանքներ, որոնք գաղտնի գործունէութիւն և տէրօրը ընդունեցին իբրև միջոց պայքարի:

Այս հոսանքները հետզհետէ զօրացան, որքան Հռովմի անարհիպտութիւնը ճնշիլ զգարած, այդ ճնշումները ազդեցին հրեայ երևակայապաշտ և մոլեռանդ ժողովուրդին վրայ, միտքը ճակատագրապաշտութեամբ մը անոնք կը հաւատային Մեսիայի գալուստին, որ մօտ ատենէն պիտի գար ու փրկէր Հրեաները Հռովմի լուծէն:

Այս այս միջնորդներ մէջ և այս շրջաններուն և որ երևան եկաւ Մեսիան, աւելի ճիշդ Մեսիական շարժումը, որ Քրիստոսի յայտնութիւնով՝ երկրէն դուրս ելլալով, տարածուեցաւ Փոքր Ասիոյ և Հռովմի մէջ:

Մեսիականները պայքարը հեռացուցին քաղաքական գետնէն, Հռովմի դէմ պայքարը վերածեցին գաղափարական պայքարի, իբրև Զարին դէմ մղուած կրօնական պայքար:

Սաղակեցիները ներկայացուցիչներն էին երկրին առաջնապաղը և կրօնական գաղտնի, երբ երկրին իշխանութիւնը Մակարայեցիներու ձեռքէն էր, Սաղակեցիները պաշտպաններն էին իշխանութեան և կուսակից՝ պետութեան ուժեղացումին:

Մակարայեցիներու անկումէն յետոյ, իրենց պետը ունենալով շերտովէտը, Սաղակեցիները զարման Հռովմի գերիշխանութիւն ճանչցողներու հոռանքը: շերտովէտ Հռովմի հաւանութեամբ տիրացած էր իշխանութեան: Աստիք իրենց ընկերային և քաղաքական դիրքին բերումով շատագոյններն էին հռովմէական մշակոյթին:

Փարիսեցիները ուղղափառներն էին, կրօնական աշխարհադիպացը վեր բռնող, կուսակից՝ կրօնքի սկզբները քաղաքական կեանքի մէջ ներմուծելու. կը ջանային հրեական մշակութային ներքին անկախութիւնը զօրացնել և ծառայել:

Վերջինը, աստնցվէ մաս մը միաժամկէտ Սաղակեցիներու հետ կազմեցին նոր կուսակցութիւն մը, Չիթիսներու հոսանքը, որոնք ժամանակի ընթացքին զարման հրեական անկախութեան և պատերազմի կուսակից, Աստիք քաղաքական կեանքը կը շփոթէին կրօնական կեանքին հետ, ասոր համար անկախութեան կռիւ՝ կրօնական Սուրը կուրի համարէին:

Փարիսեցիներու միւս մասը կուսակից էր Հռովմի հետ հաշտ քաղաքականութեան, աստիք արտաքին ճակատի վրայ չափաւոր քաղաքականութիւն կը վարէին, որքան ատեն որ Հռովմ չէր խանգարել Հրեաներու ներքին, կրօնական կեանքը և օրէնքները: Փարիսեցիներու համար Հրեայ համայնքը, անոր կրօնական կազմակերպութիւնները, հրեայ պետութիւնը կը ներկայացնէին:

Փարիզ

Պ. ՄՆԻՔԵՐՄԱՅ

(Վերջը յարողով)

ՀԱՆՐԱՊԵՏ
Տ. ՇԱՀԻ Ս. ԱՐԲԵՂՍԻ ԴԱՍԳԵՐԵՆ

Դարձնալ կակիժը կը հոխէ մեր սիրտը՝ ի ռուր մահուան ամենաօրբիյի մը, Աստուծոյ ե Աղ-
գիւն պատռակաւն պաշտօնէի մը, որ կ'իյնայ յանկարծ իր կենաքի ամենէն պայծառ մէկ հանգրը-
ռանին իրայ, մարդկային հասակի չհիշ այն կէտին, ուր կ'ըլլալիւմամբ ե զարգացումով արգարե
հասուն ե կարօր փորձառուութիւններու բոլորէն մէկ՝ իրապէս թրմած ե կարողութիւններուն
առկի պտիտ բացուելի անտարակոյտ աւելի մեծ ե կարի որպէս յապարդներու ղաները:

Ոչ ևս է Եանէ Սրբազան . . . այս անոյշ անունին առէն կանգ կ'առնէ մեր գրիւը, մինչ իր մաշուց գէմքը կանչներն է կարծեմ կորուստ նշաւաւ քրիստոս առնէ, հետագայ խորքը իր վրայ, ան-
հայտ մոյշուք մը մէջէն ժպտանալ, շեւազիւր մը, շայտառանին Բաղիւր, անէն Անթիլիսա, և այս
վերջինէն հստ փոխանցուած երէկ առանց մանրամասնութեան, կը գտնուէր միայն իր վախճա-
նումը Երեւանի մէջ, Կիտիւնիք թէ, ժամանակէ մը ի վեր, Փիղզիգակաւ տարւումիւն մը, սիրտի և
ըզային զգոթեան հետ կապուած անհասկնալիքներ, — որ երբեմն պզտիկ տաշակապներ ալ պատ-
հասած էր իրեն, ինչպէս երկու տարի առաջ Արայազեանի վրայ, շոգեմեային մէջ, Անթիլիսայ վե-
րադարձին — ջանքից նեղեր էր դիմելը Ատառ կամար էր որ բոխիւններ ստիպէր էին խորշուլ Անթիլ-
լիսայի իր պայտօտը: Այդ պատճառաւ էր որ, վերջին անգամ իմանալով Գովգաս խորհրդաւորը իր
բոշոյւմը, խորհուրդ տուեր էինք իրեն՝ ինքզինքին տակաւին խնայել բաւական յոգեհեննոյ տե-
ղափոխութեան մը տառապէքը Բայց ինքը, վերջին անգամ Գերմանիոյ մէջ իբր մէկ ու կէս ամսոյ
օգափոխութեամբ և բոշկակաւ դարմանելով սաղաք կապիւրուցէն կ'երկէ արտապէս ազատ,
չէր հրցել դիմադրել շայտառանն ու էջմիածինը, Մարտի ու Աքաքը, Մայր Աթոռոյ զգումիւնն
ու վերադարձը՝ շայնքիբիբ քարգաւառները տեսնելու, լուսաւորելի Այն ու Ս. Մարգարէ գերեզ-
մանը անպարտաւատ համարուելու փափաքին, ու դարձ մը թէ չէր ուզէր վախճնել առիթը:

Անկէ ի վեր լուր չունէինք իրմէ. անհամբեր, անգամ մը ընդ ազօտ սրտատանջ հոյն իսկ, կը սպասէինք իր վերադարձի նամակին, երբ կը տեսնենք ահա զգետնող հեռագիրը՝

Ե՛րբքանք զինքը:

[illegible]

արգելանաւորութեամբ չարտւանակէիր դուռն պողպարեղէլ քու կեանքդ ու կարողութիւններդ՝ Քան մը կայ Կարծես այս աշխարհին մէջ, որ կը հեգնէ միշտ ինչ որ մեզի կը թափ լաւագոյն ու բարի ախի, ո՛րչափ խոր են անդունդները՝ դուրս ծածկող այլ բնութեան հետ անդադար կը տարուրբեր մարդ- կային կեանքը, իբրեւ. չնչին խլիակ մը, Գիտած ոսկակալ թէ ամենէն անկող քու հոգիդ պիտի վշտակէիր քու անունիդ առէլ. զմեզ խառնող այսպիսի մտքի մտածումով մը համար, կը հաւատամ թէ վերջին այս պահուն՝ ուր նայուածքդ կը փակէիր այս կեանքի ստուերներուն, քանիտա հա- մար զայն մեծ տխրին, լքնթնիդ վերջին անգամ մըն ալ շարժեց տերունակալ խօսքը. ճնդիցնի կամէ քոս, դոր նշանաբանն ըրած էիր քու հիւանդիդ, Նոյն մտածումն է որ կը լեցնէ հիմակ մըն հովառանորդ բարձրութիւններուն մանաւանդ: Կը հաւատարմ թէ դուարթ հոգեւով պիտի ելլես Եսաիանիականին առէլ, չի քու կեանքդ Անոր քեզ չնորձած քանքարներուն շահաւորումով միայն եղաւ երկրի վրայ: Այս մտածութիւնը միայն կը մտնիքնեմ գմին:

Օրհնու թիւնքու յիշատակիդ:

27 601. 935

Fig. 1.

ՄԱՅՐ ԱԹՈՒՌՈՅ ՍՐԲԱԶԱՆ ՆՈՒԻՐԱԿԸ Ս. ԱԹՈՒՌՈՅՍ ՄԷՋ

Տ. Գարեգին Ս. Արքեպիսկոպոս Երևանում է
 ժամանել էին ի վեր նուիրում է հե. ի հե. հ. ան-
 զարգուում աշխատանքին իր պաշտոնին պարտա-
 կանություններին զուգը, օրումն ամենամեծ մա-
 սը կ'անցընէ ձեռնադրաց ջննդութիւնք է մանրա-
 նագրական և ուսումնասիրութիւնք։ — Շ. Սրբազ-
 նութիւնը կ'իյն պնդում քանախօսաց պատրիար-
 լարանի մեծ զանգիւնէ մէջ, ի ներկայութեան
 Ս. Պատրիարք Հօր, պատ. Միաբանութեան եւ
 ուսանողութեան Առաջին երկու անգամներին
 խօսեցաւ կրօնքի եւ արեւմտի յարաբերութեանց
 վրայ ընդհանուր կերպով, նախաքրիստոնէական
 իրն ազգաց կ'անցէ լազիւրով իր ազգացնիւրը
 Վերջին երեք բանախօսութեանց միջոցին, խօ-
 սեցաւ հայ արեւմտի մասին մասնաւորապէս,
 մոգական լապտերի միջոցաւ ցուցնելով նաչալներ
 հայկական աւետարաններէ, ձեռագրական ման-
 րանկարներէ, հայլն Մէն մի բանախօսութիւն
 միշտ շուրջ երկու ժամ էր տեւէր. Սրբազան
 միշտ, ընդարձակ նախաբանով, նախ պատմա-
 նապէս կ'ը ներկայացնէր ժամանակաշրջանը, ու-
 ղուն կ'ը պատկանէին ցուցան նշույններ, եւ
 զանազանութեան կ'ը փառսէր օտար արեւմտանէ-
 րու մերկին լրաց ազգացութեան կերպն ու հետ-
 քէրը, բայց ամենէն աւելի շահեկան էր այն ա-
 ղաւորացութիւնը, որով հաստատեց հայ արեւմտա-
 ինքնուրուպութիւնը Արեւմ. մըն այլ, զարմեալ
 մոգական լապտերով, բանախօսեց ժողաւորա-
 ւորքի մեծ քրահին մէջ, ժողովուրդի հոծ բազ-
 մութեան առջև. միջ տուաւ Ս. Էքմիազինը, Ս.
 Հռիփսիմէ, Անիի զանազան փառապանները, էջ-
 միածնի լուսապատկերին անշուշտ, Ս. Պատրիար-
 քը, Միաբանութիւնը, ուսանողութիւնը, եւ
 վերջ Ներկայք ի միասին երգեցին «էլիմածին
 ի շօրէ» շարականը, յետոյ տալով վերաշինող
 զգալուեց ամենը, ցոյց տալով վերաշինող
 նրեանէն բաղմամբն տեսարաններ, որոնց

մէջ հայկական արդի ոտանը երեսնէ կռւայ զուգայ Գրաբարական իր ճշմարիտ վերելքին մէջ և, Գրաբարականութիւնն ցարդ երկու անգամ շարժողից Մայր տառարին մէջ, նախ, նոյ, 17ի կիրակին, երբ մեծ հանդիպիս պատարագից խոսնաբազմութեան ներկայութեանն առ քաջարից Ս. Աթոռոյ նշանակութիւնը հայոց հոգեւոր և ազգայնային կենդանի համար. երկրորդ անգամ ջարդողից նոյ, 21. Գն. իրկիւնը. «Առ և իրկիւնըց մեք, զբանս կենաց յաւիտեանականաց ունիս զու» բնաբանով, և խոսեցաւ քրիստոնէական կրօնի ըստիոյաբար և բարոյացաւորից զերկն յիշայ: — Նոյ, 17ի Բշ. երեկոյեան, Ս. Գառիբարբը մեծ զանդիւնէ մէջ հանդիսաւոր թշնամեաց մը տուաւ ի պատիւ Ն. Սրբաշնորհութեան, մասնակցութեամբ բովանդակ միաբանութեան. սրտայոյզ ուղերձները բերն Ս. Գառիբարբ Հայրը, Տ. Գառիբարբ Սրբապետ և Ս. Տիրան Ս. Տիդէլէ վարդապետները. ամէնքը երգեցին: — Նոյ, 23ի կիրակի առաւօտու, Ս. Գառիբարբը Ս. Գառիբարբ Սրբապետ, Ընկերակցութեամբ Տ. Տ. Կիրեղ, և Հայրիկ վարդապետներու և Արթուր արեւայոյ, Եմֆա գաղին, Երեւոյթ Սրբապետ տիւղոյն եկեղեցիին մէջ խոսեցաւ. ազգու ջարդով. կէս օրի նախ, և ամէնքը պատասխարեցան տեղւոյն պատ. ազգայիններէն Գ. Խաչատուր Թողէոսեանի տունը. Եմֆա, կէսօրէ իջը Տ. Գառիբարբ Սրբապետ մապական լապտերով բանաստեղծ ֆերեբեր Սր. Էլմիսին մէջ, ցուցարարելով տառարաններ Ս. Էլմիսինէն և Երեւոյթին Եմֆայի հայտնութիւնը քանալէի ազնուութիւնը ունեցաւ այդ արտին մէջ իսկ, ի պատասխան Ս. Գառիբարբը յոռ կոչին, յաւրջ եօթնական տասի հաւաքելու ի նպատակէլմիսինն տառարան նորոգութեան: Նոյն փողովուրդը շարաքի մտաւրջ արդէն սիրով մասնակցած էր լուսատարի լուսային:

Ս. ՅԱՎՈՐԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԱՄՍՕՐԵԱՅ ԼՈՒՐՆԵՐ

Անցեալ Նոյեմբեր ամսուան ընթացքին Ս. Աթոռոյ ՍՅՈՐԷՇ Ժողովը ուրիշ անգամներ ի նիստ գումարուեցաւ իբրեւ վարչական Մարմին, իսկ Կրօնական Դեղատոմարները մէկ անգամ, իրարանջիւրը գրադելով իր իրաւասութեան մէջ եղած խնդիրներով:

● Եր. 2 Նոյ. — Իրանի առաջին հիւպատոսն յերուսաղէմ, իր առաջին այցելութիւնը տուաւ Ս. Պատրիարք Զօր. — Ուսուցիչ Զեարն Էրզրաւեան երկուսն ժառանգաւորացի սրահին մէջ բանխօսեց հանգ. Կոմիտաս վարդապետի կեանքին ու գործին վրայ:

● Կիր. 3 Նոյ. — Տ. Տիրան Վրդ. բարոզեց Մայր Տաճարին մէջ. բնարանն էր «Դու անձամբ անձին դէտ լինելիք, եւ զոր ինչ ստանենս պատմեցիք» (Եւ. ԺԱ. 6). բացատրեց Ս. Աւետարանիչներուն առաքելական գործին կարեւորութիւնը եւ անոնց եղած յայտնութեան արդիւնքը. եւ թէ առաքելներէն սկսեալ սերունդէ սերունդ եկող Հոգին հազարապետեցեալ է որ մենք կը գտնենք Աստուծոյ հետ, իբրեւ Զօր, մեր որդիական յարաբերութիւնը:

● Դժ. 6 Նոյ. — Ս. Պատրիարք Զայրը, ընկերակցութեամբ Տ. Կիրիւղ վարդապետի փոխադարձ այցելութիւն տուաւ Իրանի հիւպատոսին:

● Եր. 9 Նոյ. — Վաղուան Գիւտ Խաչի տօնին առթիւ, ըստ իրաւական սովորութեան, Ս. Պատրիարք Զօր զինաւորութեամբ Միաբանութիւնը այս իրիկուն շրջափառի թափօրով մուտ գործեց ի Ս. Յարութիւն. կիրակամուտը եւ նախատօնը պաշտօնեցան մեր Ս. Լուսաւորիչ տաճարին մէջ:

● Կիր. 10 Նոյ. — Ս. պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Լուսաւորիչ, որ կրկէ Գիւտ Խաչի սրբարանին. Ս. Պատրիարքը ըստ իր անձնական անկողնէն հաղորդեց «Լուսաւորիչ լուսնայի հանձնակութեան գործաւցեյի արդիւնքին մասին» Յետոյ ժողովուրդին ներկայացուց նախնային Տ. Գարեգին Ս. Արքեպիսկոպոսը. — Եւ մանկապատուութիւնը պատուեց Մայր Աթոռոյ Սրբազան նուիրակը՝ իրեն յանձնելով Ս. Գերեզմանի շուրջի երբադարձ թափօրին գլխաւորութիւնը. եւ ինք Գողգոթա ելաւ: Տ. Գարեգին Արքեպիսկոպոս զգեստաւորուած ըստ աւստիճանին, ամպհովանիի տակ, Ս. Խաչափառի մատուցելով ի ձեռքին. երկուսն օրհնեց իւրուան բազմութիւնը. միմիկարուելով ինքնին ու միմիկարելով ամէնքը:

● Բժ. 11 Նոյ. — Զինադադարի տարեդարձին առթիւ, Մայր Տաճարին մէջ Ս. Պատրիարք Զօր նու. խաղաղութեամբ հոգեհանգիստ եղաւ, յետոյ Տ. Մեսրոպ Սրբազան, ընկերակցութեամբ Տ. Կիրիւղ վարդապետի եւ Պ. Կ. Նուրանի, զինուորական զինգը մանատունը գնաց. ներկայ գտնուիլ հոգեւոր պաշտամունքին, եւ պսակ մը դրաւ հանրային խաչարձանին տուր:

● Դժ. 13 Նոյ. — Ս. Պատրիարք Զայրը եւ Տ. Գարեգին Սրբազան, ընկերակցութեամբ Տ. Պսակ վարդապետի եւ Տ. Զեարն արեգիկ գացին Միւռնայ ժող, Յորդանան եւ երկրորդ. եւ երկուսն ինքնուրուշ գտնուելով, Ս. Պատրիարքը ներկայ գտնուեցաւ ընդհանուր ժողովոյ նիստին:

● Եր. 16 Նոյ. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Յարութեան բակի մօր Ս. Յովհաննու մատարան մէջ:

● Կիր. 17 Նոյ. — Այսօրուան պատարագէն վերջ. զոր նուիրակ Սրբազանը մատուց, Մայր Տաճարին մէջ կատարուեցաւ հոգեհանգիստեան պաշտօն վասն հանգ. Կոմիտաս վարդապետի: Ս. Պատրիարքը խօսեցաւ այս առթիւ, ժողովուրդին ներկայացնելով հայ երգին անմահ վարպետը, իր կենսական ու գործին մէջ, իսկ ցերեկէն հետը, երուսաղէմի Հայ երաժշտական Միութեան նախահանուրութեամբ, Ս. Թարգմանչաց վարժարանի սրահին մէջ սգահանդէս կատարուեցաւ հանգ. Կոմիտաս վարդապետի յիշատակին: Բաղուրը կատարեց վարդապետի կողմէ Պ. Երուսաղէմ Սրբազանը. բանխօսեց Պ. Զեարն Պրեպիտան, փակման խօսքը ըրաւ Ս. Պատրիարք Զայրը. երգչախումբը երգեց վարդապետին ներդաշնակած բանի մը շարականները ու ողբական երգերէն:

● Բժ. 18 Նոյ. — Ս. Պատրիարքը, ընկերակցութեամբ աւագ թարգման Տ. Զայրիկ վարդապետի եւ դիւանապետ Պ. Կ. Նուրանի, այցելեց Լիբնանիոյ հիւսանտոսարանը, ի շնորհաւորութիւն անկախութեան տարեդարձին:

● Եր. 23 Նոյ. — Ուսուցիչ Պ. Գր. Միսայիտին երկուսն իրանախօսեց ժառանգաւորաց սրահին մէջ՝ «Արդի տնտեսական հարցեր վրայ»:

● Կիր. 24 Նոյ. — Մայր Տաճարին մէջ բարոզեց Տ. Միւռն վրդ., բնարանն էր «Եթէ սիրէք զիս, զպատմութեան իմ պահեստիք» եւ Այս է պատուէր իմ զի սիրեցիք զմիմեանս. թալանարեց թէ ի՞նչպէս Աստուծոյ սէրը կը նոյնանայ ընկերին սիրոյն հետ:

● Եժ. 28 Նոյ. — Անթիպատէն, Տ. Բարգէլ վեհին մէկ հեռագրով, Ս. Պատրիարքը եւ բովանդակ Միաբանութիւնը անհուն ցաւով տեղեկացան թէ Տ. Զեարն Ս. Արքեպ. վարձանաճէ եւ իրանի մէջ միաբանք եւ պաշտօնեայր այս առթիւ ցաւակցական այցելութիւն տուին Ս. Պատրիարք Զօր, իբրեւ ուսուցիչ հանգուցելուն: